

વાલજ્ઞાનવર્ધક.

ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ.

૧૮૩૯

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

શ્રી વાલજ્ઞાનવર્ધક સમા.

અમદાવાદ.

યુ. પ્રિ આનં જી. એ. ફં. "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં

રત્નજોડલાલ ગંગારામે છાપ્યો.

મૂલ્ય એ આના. ટપાલપત્ર ૬ પાઈ.

૧૬૩૮

બાલજ્ઞાનવર્ધક.

ભારતવર્ષનોઇતિહાસ.

ભાગ ૧.

પ્રાચિન હિન્દુ.

આર્ય.—હિંદુ, યુરોપિયન અને પારસીઓના વડિલ આર્ય લોકો મધ્ય એશિયામાં વસતા હતા, ત્યાંથી હિંદુઓના બાપ-દાદા ભરતખંડમાં આવ્યા. તેમણે અહીંના અસલ રહેવાસી દાર્યુ, દૈત્ય, રાક્ષસ, પિશાચ અથવા નાગાઓને જીતી લીધા. દક્ષિણના દ્રાવીડી જેવા કેટલાએક જૂના રહેવાસીઓ પોતાની સત્તા રાખી રહ્યા અને આર્ય લોકોના જેવા સુધર્યા.

પ્રાચિન હિન્દુનો સુધારો.—અસલ હિંદુઓ ધણાજ સુધરેલા હતા. તેમના સમયમાં જે શાસ્ત્રને કલાથી યુરોપિયન લોકો તદ્દન અજ્ઞાન હતા, તેમાં તેઓ ઐજ હતા. તેમની સંસ્કૃત ભાષા દુનિઆમાં સર્વેથી વિશાળ અને ઉત્તમ છે. સંસ્કૃતમાં અથવા આર્ય ભાષાઓમાં સર્વેથી પ્રાચિન અને પહેલો ગ્રંથ ચાર વેદમાંનો ત્રચ્વેદ છે. તે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૪૦૦ વર્ષપર લખાયો હશે. રામાયણ ને મહાભારત હિંદુલોકોનાં

મૂખ્યવીરરસ કાબ્ય છે. મહાનૂ કવિ કાલિદાસનાં કાબ્યને ના-
ટકો આખી દુનિઆમાં વખણાય છે. બિળ પણ પ્રખ્યાત
કવિ અને નાટક કર્તા ધણા થયા છે. દુનિયામાં શ્રેષ્ઠ વૈયા-
કરણી પાણિનિ, જે બુધથી થોડાં વર્ષ અગાઉ થઈ ગયો,
તેનું વ્યાકરણ દુનિઆમાં આજસુધી લખાયલાં વ્યાકરણોમાં
શ્રેષ્ઠ છે. આર્ય ભટ્ટે, (ઈ. સ. ૫૦૦) પૃથ્વીનું કરવું વિગેરે
ખગોળશાસ્ત્રનાં ધણાં સત્ય શોધી કાઢ્યાં હતાં. બાસ્કરાચાર્ય
(ઈ. સ. ૧૧૦૦) ગણિત શાસ્ત્રનાં ધણાં પ્રમાણ શોધી કાઢ્યાં.
હિંદુઓના તત્વજ્ઞાનનાં ષડ્દર્શન ધણાંજ અગત્યનાં પુસ્તકો છે.
મનુના ધર્મ શાસ્ત્ર (ખ્રિ. પૂ. ૬૦૦ કે ૩૦૦) પરથી ત્રણિઓના
સમયનો સુધારો સંપૂર્ણ જણાઈ આવે છે.

ચાર સાતિઓમાં ખાત્તાણોને વિદ્યા, ધર્મક્રિયા અને યોગમાં,
ક્ષત્રિય લોકોને મુખ્યત્વે લડાઈ અને રાજ્ય ચલાવવામાં,
વૈશ્ય લોકોને વેપાર અને ખેતિવાડીમાં અને શૂદ્ર લોકોને એ
ત્રણેની સેવામાં, તેમાં મુખ્ય ખાત્તાણોની સેવામાં હિંદી ગા-
ળવાનું હતું. જૂદાં જૂદાં સંસ્થાનોમાં સ્વતંત્ર રાજ્યો ખાત્તા-
ણોની સલાહથી રાજ્ય કરતા હતા. રાજના તાબામાં હજાર
હજાર ગામના, તેમના તાબામાં સોસો ગામના, ને તેમના
નિચે દશદશ ગામના અધિકારીઓ હતા. તે દરેક ગામમાં
મંડલ, પંચ કે પટેલો હતા. પટેલો અને મૂખીઓ રાજ સાથે કરાર
પ્રમાણ રૂપિઆ ઉધરાવી બરતા, અને ગામના લોકોની

ચાલચલણ માટે તેઓ જવાપદાર હતા. લોકો પણ તેમને પોતાના ન્યાયાધિષ્ઠ માનતા. મિલકત સંબંધી મનુના કાયદા સારા હતા, પણ ગુજરાત વિષે ઘણા બ્યાજબી નહોતા. સ્ત્રીઓને જોકે પોતાના રક્ષણ કરીતી આજ્ઞામાં રહેવાનું હતું, તો પણ તેમને ઘણુંસાઈ માન અપાતું.

બૌદ્ધમત.

ખ્રિ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં ગૌતમ, સાંખ્યમુનિ અથવા બુદ્ધ થઈ ગયો, તેને પાલમાં કપિલવસ્તુના રાજાનો છોકરો હતો. તેણે બૌદ્ધમત રચાવ્યાં. તેના ધર્મનું મુખ્ય રથળ ગયા હતું. બૌદ્ધ મતમાં જ્ઞાતિ અને હિંદુઓના મૂર્તિપૂજનની ના પાડી છે, સત્ય, પ્રમાણિકતા, સ્વચ્છતા, અને દાનને પાળવા સખત કરમાવ્યું છે, અને નિર્વાણમાં મુક્તિ જણાવી છે. આ તેના મુખ્ય મત છે. ગૌતમે કોસલ, મગધ અને બિહાર વિગેરેના રાજાઓને પણ પોતાના મતમાં લીધા હતા.

બુદ્ધના મરણ પછી તેનો ધર્મ ધણીજ ફેલાઈ ગયો. મગધના અશોક રાજાના સમયમાં તે હિંદુસ્થાનનો રાજ્યધર્મ થઈ પડ્યો. તે પછી તરતજ સિયામ, બ્રહ્મદેશ, ચીન, લંકા, ટીબેટ ને મોંગોલીઆમાં ફેલાઈ ગયો.

આશરે ખ્રિ. પૂર્વે ૨૦૦ વર્ષ ઉપર બ્રાહ્મણ લોક બળવત્તર થયા, અને બૌદ્ધ મતનો નાશ થવા લાગ્યો. તેઓ ધોમ ધોમ લંકા તરફ ગયા. તોપણ બૌદ્ધ ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં બારમા

સકા સુધી રહ્યો. ૧૧ મા સૈકા સુધી તે મત કાશીમાં આ-
લતો ને ૧૨મા સૈકા સુધી ગૂજરાતના રાજા તે ધર્મ માનતા.

મગધનું રાજ્ય. ખ્રિ. પૂર્વે ૩૧૫-૧૯૫ સુધી મગધનું રાજ્ય
મૌર્યનું વંશ અથવા પ્રખ્યાત ચંદ્રગુપ્તના વંશ હતું. રાજ્યગાદી
પટણા (પાટલી પુત્ર) માં હતી. ચંદ્રગુપ્ત (ખ્રિ. પૂ. ૩૧૫-૨૧૯)
નંદ રાજા પછી ગાદીપર આવ્યો. તેણે ઉત્તરહિંદુસ્તાન જીતી
લીધો. તે સિકંદરના સરદાર સેલ્યુકસની છોડી પરણ્યો. સેલ્યુકસ
સિકંદરના મરણ પછી સીરીઆના રાજા થયો હતો. ચંદ્રગુપ્ત
આખા હિંદુસ્તાનમાં બળવાન રાજા હતો. અશોક (ખ્રિ. પૂ.
૨૬૩-૨૨૩) મૌર્યન વંશમાં સર્વથી મોટો રાજા થયો. તે
ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર હતો. તે આખા ભરતખંડમાં બલિષ્ઠ રાજા
હતો. તેનાં ત્રાંબાપત્રને લેખો આજે પણ ગૂજરાત, પંજાબ,
દિલ્હિ, અલાહાબાદ, અને ઓઢીઆમાંથી જોડે છે. આ ઉ-
પરથી જણાય છે કે તેનું રાજ્ય પેશાવર, ને કાશ્મીરથી સુરત
સુધી પશ્ચિમમાં, અને ઓઢીઆથી તલગણ સુધી પૂર્વમાં
ફેલાયું હતું.

ભાગ ૨.

મુસલમાન. ઇ. સ. ૬૩૬—૧૮૫૭

ઇ. સ. ૬૩૬ થી ૭૧૨ સુધી આરબ લોકોએ હુમલા કર્યા.
પછી ગીઝનીના સબક્તગીની ૯૭૭ માં લાહોરના ખાલ્જી

રાજા જયપાળ અને તેના મિત્ર અજમેર, કનોજ, દિલ્હી ને કર્ણાજરના ક્ષત્રી રાજાઓનો પૂર્ણ પરાબલ કર્યો. તે ૯૯૬ માં મરી ગયો.

સમ્પત્તગીતના છોકરા સુલતાન અમ્બુદે (૯૯૬-૧૦૩૦) ભરતઅંડપર ૧૭ સ્વારીઓ કરી. તેમાં ૧૨ પ્રખ્યાત છે તેણે જયપાળ, તેના છોકરા અનંગપાળ અને તેના ક્ષત્રિ મિત્રોને હરાવ્યા. પછી તેણે નગરકોટનાં ધનવાન દેવાલય લુટ્યાં. તેની ૧૨, ૧૩ ને ૧૬ મી સ્વારીઓ વધારે પ્રખ્યાત છે. બારમી (૧૦૧૮) માં તેણે ધનવાનને ભષકાદાર કનોજ શહેર પર ઓચીંતી ચઢાઈ કરી. પણ રાજા નમી પડ્યો, તેથી તેને મિત્ર તરીકે ગણ્યો, પણ તેણે મથુરાનાં ભવ્ય, સુશોભિત અને ધનવાન મંદિરો લુટી, બાળી નાંખ્યાં. તેરમી (૧૦૨૨) માં તેણે અનંગપાળના પુત્ર જયપાળ (ખિન્ને) ને જીતી પંજાબ સરકારું ને ત્યાં પોતાનો સૂબો મૂક્યો. મુસલમાન રાજ્યનો આ રીતે પાયો નંખાયો. સોળમી (૧૦૨૬) માં તે ગૂજરાતની દક્ષિણે સમુદ્ર કિનારેનું સોમનાથનું દેવળ લૂટી, મૂર્તિના કડકા કરીને અતિશય ધન લઈ ગયો. ગૂજરાતના રજપુત રાજાઓ એક સંપત્રી સમ્પત રીતે સામા થયા, પણ છેવટે તેમનું કાંઈ આશ્ચું નહિ. તે ગીજનીમાં ૧૦૩૦ માં મરી ગયો. તે સત્તાવાન રાજા વિદ્યાને આશય આપતો, તેણે લુટફાટ બંદ કરી હતી, પણ ધર્મીધપણાથી તે ધાતકી હતો. ને “મૂર્તિઓનો નાશક”

કહેવાતો. તે એટલો તો લોભી ને કંજુસ હતો કે કુંડૂશી કવિને તેની કીર્તિ અમર કરનાર શાહનામાને માટે કબ્રજ કરેલું ઈનામ પણ ન આપ્યું.

મહમ્મદ ધોરી (૧૧૭૬-૧૨૦૫) એ ગીજની અને લાહોર-માંથી સુલતાન મહમ્મુદ ગીજનવીના વારસોને કાઢી મૂક્યાં. (૧૧૮૬). તે પોતાના બાઈ સાથે ગીજનીમાં રાજ્ય કરતો હતો. ભરતખંડનાં મુસલમાની શહેનશાહ સ્થાપનાર મહમ્મદ ધોરીજ હતો. તેણે ૧૧૭૫ માં સુલતાન જીયું; ૧૧૮૬ માં લાહોરમાં ગીજનવી વંશની સમાપ્તિ કરી. ઈ. સ. ૧૧૯૧ માં કનોજના રાઠોડ રાજા જયચંદ્ર અને દિલ્હીના પ્રખ્યાત પૃથ્વી-રાજ વચ્ચે ધરસંસારી કુંઈ ખટખટનો લાભ લઈ તે આગળ વધ્યો ને સરહિંદ સર કર્યું; પણ સ્થાનેશ્વર પાસે તીરૂરી આગળ પૃથ્વીરાજે તેને સખત હાર ખવરાવી. ૧૧૯૩ માં સ્થાનેશ્વર ની ખીજી લડાઈમાં પૃથ્વીરાજ હાર્યો, તેનું લશ્કર કપાઈ ગયું, અને તેને પણ કૂરતાથી મારી નાંખ્યો. તેણે અજમર સરકર્યું, અને ૧૧૯૪ ચંદ્રવાડ (ફીરોઝાબાદ) આગળ કપટી, રાજ્યદ્રોહી રાઠોડ રાજા જયચંદ્રને મારી કનોજ સર કર્યું. રાઠોડ મારવાડમાં નાશીને બેઘપુર વસાવ્યું. તેના ગીજની ગયાપછી તેના સરદાર કુતબુદ્દીન વિગેરેએ ભરતખંડની જીત પૂરી કરી. કુતબુદ્દીને આ વખતે દિલ્હીને મુસલમાનની રાજ્યધાની ઠરાવી. બખ્તિયાર ખીલજીએ બંગાળને બંહાર

જીત્યાં ૧૨૦૨. કુતબુદ્દિને ગૂજરાત જીત્યું, પણ ગૂજરાતીઓ-
એ થોડાં વર્ષમાં મુસલમાનોને હાકી કાઢ્યા. ૧૨૦૫ માં મહ-
મ્મદ ગોરીને ગજ્જર નામના પંજાબી લોકોએ તેના તંબુમાં
પેસી મારી નાંખ્યો.

અફઘાન ઉર્ફ પઠાણવંશ.

૧૨૦૫ થી ૧૫૨૫.

ગુલામવંશ, (૧૨૦૫-૧૨૬૦). પોતાના ધણીના મર્જી પછી
કુતબુદ્દિન દિલ્હીનો સુલતાન થયો. તે પહેલાં ગુલામ હતો.
તથા તે પછી થનાર સુલતાન ગુલામ કે ગુલામના છોકરા હતા
તેથી તેઓનો વંશ ગુલામવંશ કહેવાય છે. અલ્તમશ (૧૨૧૦,
૧૨૩૬) ગુલામ હતો. તે આ વંશનો ત્રીજો ને સહુથી વધારે
બળવાન સુલતાન હતો. તેણે સિંધને બંગાળના મુસલમાન
સરદારોને વશ કર્યા, ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં મુખ્ય મુખ્ય હિંદુ રા-
જ્યો જીત્યાં ને આખા હિંદુસ્તાનનો સુલતાન કહેવાયો. દિલ્હી-
માં મુસલમાન સ્ત્રી રાજ્યકર્ત્રી તરીકે માત્ર અલ્તમશની છોડી
રઝીઆ થઈ, ૧૨૩૬-૧૨૩૯. તેના હોંશિયારી માટે તે હંમેશ
“સુલતાન” કહેવાતી. તેણે ખરાબ રિવાજ બંધ કરી કાયદા
સુધાર્યા. પણ એક અંખીસાનિયાના ગુલામ સાથે ખરાબ
બ્યવહાર રાખવાથી તેના વજીરોએ તેને મારી નાંખી. અલ્ત-
મશનો જમાઈ અને તેના છેલ્લા છોકરાનો બળવાન વજીર
બલખન પોતાના રાજ પછી ગાદીપર આવ્યો. (૧૨૬૫ થી

૧૨૮૭) તે વખતે બંગાલાના સુબા તોગ્રસ બંડ કર્યું, તેને હરાવી મારી નાંખ્યો, ત્યાં પોતાના છોકરા બગાખાને નિમ્બો. તે વિદ્વાનોને સારો આશય આપતો, પણ હિંદુ તરફ ધણોળ ધાતકી હતો. બગાખાનનો વડો છોકરો કૈકુબાદ છેલ્લો રાજ થયો. તે ખરાબ ચાલનો અને વજીરના હાથમાં રમકડા જેવો હતો. વજીરે બાપદિકરાને લડાવી મારવાનું કર્યું, પણ તેમના મેલાપ વખતે અસરકારક દેખાવથી બાપદિકરા વચ્ચે સંપ થયો, અને કુષ્ટ વજીર માર્યો ગયો. કૈકુબાદને તેના એક વજીર જલાલુદ્દીન ખીલજીએ મારી નાંખી દિલ્હીના ગાદીએ ખિલજીવંશની સ્થાપના કરી ૧૨૯૦.

ખીલજીવંશ ૧૨૯૦-૧૩૨૦. જલાલુદ્દીનનો ભત્રિજો અલાઉદ્દીન સૌથી વધારે પ્રખ્યાત થયો (૧૨૯૫-૧૩૧૫). દક્ષિણ પહેલ પહેલું તેણે સર કર્યું, મહારાષ્ટ્રમાં દેવનગરીના રાજા રામદેવને હરાવી બંડણી લીધી. પોતાના વિશ્વાસુ કાકાનો એ કુષ્ટ ખુનીએ વધ કરાવી મુલતાન થયો. પછી તેના સરદારોએ ૧૨૯૪ માં ગૂજરાત અને ૧૩૦૩ ચિતોડ સર કર્યો. તેના વજીર મલીકકાદુરે ચાર વખત જઈ દક્ષિણ હિંદુસ્તાન સર કર્યું. ને સેતુબદ્ધ રામચંદ્રમાં એક મસિદ બંધાવી. આ ધાતકી અલાઉદ્દીનને તેના વિશ્વાસુ કાદુરે ઝેર દેઈ મારી નાંખ્યો.

તખલખવંશ. ૧૩૨૦-૧૪૧૨. ગાઝીબેગ ઉર્ફે ગ્યાસુદ્દીન તખલખે એ વંશ સ્થાપ્યો. આ વંશના સમ્રાટ રાજા નખખાને

મૂખે હતા, તેથી દેશમાં અત્યંત ગડબડ થઈ ગઈ. મહમદશાહ
ગાંડાના વખતમાં દક્ષિણ સ્વતંત્ર થયું ફીરોઝશાહના રાજ્ય-
માં બંગાળ, અને છેલ્લા રાજા મહમદશાહના રાજ્યમાં
ગૂજરાત, માલવા, ખાનદેશને જીવાનપુર સ્વતંત્ર થયાં.
તૈમૂર. ૧૩૯૮ માં મહમદ તઘલખના વખતમાં ઘાતકી તૈમૂર
અથવા તમૂરલેન દિલ્હીમાં આવી ચઢ્યો. તે તૂર્ક અને મુગલ
લોકોનો સરદાર હતો. સઘળું મધ્ય અને પશ્ચિમ એશિયા ઉ-
જ્જડ કરી રહ્યા પછી તે અટક આગળ સિંધુનદ ઉતર્યો,
અને શહેર તથા ગામડાંનો નાશ કરતો કરતો દિલ્હીના કિલ્લા
સુધી આવી લાગ્યો. અહીં તેણે બાદશાહને હરાવ્યો તેથી તે
ગૂજરાતમાં નાઠો. પાંચ દિવસ સુધી નિર્દયતાથી લૂટફાટને
કતલ ચલાવી શહેરને છોડી ચાલ્યો. અને ૧૩૯૯ સિંધુપાર
ગયો. સંખ્યાબંધ હિંદુને ગુલામ તરિકે વેચવા પકડી ગયો.
તેના ગયા પછી ૧૪૫૦ સુધી દિલ્હીનું રાજ્ય થર પડ્યું નહિ.

લોદીવંશ. ૧૪૫૦—૧૫૨૬. આ પહેલાં સૈયદવંશ દિલ્હીમાં
થઈ ગયો, પણ તેના સુલતાન એટલા નબળા હતા કે તેમની
સત્તા વધારેમાં વધારે દિલ્હીથી પાંચ માઈલ ચાલતી, ને
કેટલાએકની સત્તા તો માત્ર શહેરના કોટમાં જ ચાલતી. લાહો-
રના સૂબા બલોલ લોદીએ નિર્બળ સૈયદવંશને કાઢી લોદીવંશ
સ્થાપ્યો. તેણે ૨૬ વર્ષ લઠીને જીવાનપુર દિલ્હીતામે કર્યું. તેના
છોકરા સિકંદરે આગ્રામાં પ્રથમ ગાદી કરી, ને બિહાર સર

કયુ. તે ન્યાયી હતો, પણ તેનો છોકરો ઇબ્રાહીમ ઘણાજ નિર્બળ ધાતકીને દુરાચરણી હતો તેથી એક મોટું બેડ ઉઠ્યું, ને રાજ્યનો નાશ થયો. કેટલાએક બળવાખોરોએ બાબરને બોલાવ્યો, તેણે પાણીપતના લડાઈમાં ઇબ્રાહીમને મારી નાખી દિલ્હી સર કરી. ૧૫૨૬

મુગલવંશ.

૧૫૨૬—૧૭૫૭

સ્થાપના. બાબર (૧૫૨૬-૧૫૩૦) હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરનાર ધાતકી તૈમુરની છટ્ટી પેઢીએ થયો. તેનું મધ્ય એશિયામાં ગાળેલું નહાનપણ ઘણાજ સંકટમાં ગયું, અને છેવટે તે કાબુલમાં રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાંથી તેણે હિંદુસ્તાનમાં પાંચ ચઢાઈ કરી, ૧૫૨૪માં પંજાબ સર કર્યું, અને ૧૫૨૬માં પાણીપતના પહેલી લડાઈમાં ઇબ્રાહીમ લોદીને મારી નાખી દિલ્હીમાં મુગલ વંશની સ્થાપના કરી. બિજાં પરગણાં દિલ્હીથી સ્વતંત્ર થયાથી તેને માત્ર દિલ્હી ને આગ્રા મળ્યાં. પણ ચાર મહિનામાં તેણે ગોવાલીઆરથી જુવાનપૂર સુધીના સર્વ મુસલમાન સરદારોને જર કર્યા. ૧૫૨૭માં તેણે આગ્રા આગળ ક્તેહપુર સીકરીની લડાઈમાં તેને હિંદુસ્તાનમાંથી હાકી કાઢવા તેના ભયંકર શત્રુ એવાડના રાણા સંગારાણાના ઉપરીપણા નિચે એકનારાય, અને મારવાડ તથા જયપુરના રાજા આબ્યા હતા તેને હરાવ્યા. ૧૫૨૮માં તેણે ચંદરીનો કિલ્લો લીધો, તેમાં

કિલ્લાનો રક્ષક બહાદુર મેદનીરાય અને તેના રજપુત યોદ્ધાઓ કપાઈ ગયા. પછી બાબરે અયોધ્યા, બિહારને બંગાળ સર કર્યાં. બાબર ૧૫૩૦માં એક વહેમી ક્રિયા કરી મર્ણુ પામ્યો. તે વિચિત્ર રીતે બહાદુર, ઉદ્યોગી, સહનશીલ, સાદો અને ન્યાયી હતો. તે કવિ હતો, ને તેણે પોતાનું જન્મચરિત્ર પ્રમાણિકતાથી લખેલું છે. તે દારૂડીઓ હતો, અને શત્રુ તરફ ધણોળ ફરે હતો.

હુમાયુ તેના બાપ બાબર પછી ગાદીએ આવ્યો ૧૫૩૦ ગૂંજરાતના રાજા બહાદુરશાહ સાથે તેને લઢાઈ ઉઠવાથી તે આખા પ્રાંતમાં ફરી વળ્યો, અને આંપાનેરનો જોરાવર કિલ્લો લીધો. ત્યાં રાજાનો બધો ખજાનો હતો. પછી તેને સૂરની સાથે લઢાઈ થઈ. શરસૂર અફઘાન વંશનો હતો. તેણે બંગાળ ને બિહાર કબજે કર્યાં ૧૫૩૮. હુમાયુ તેની સામો થયો ને ચૂનારગઢ જીતી લીધું. પણ તરતજ બક્ષાર આગળ (૧૫૩૯) અને કનોજ આગળ (૧૫૪૦) સમ્મત હાર્યો. હુમાયુ તરતજ મહાસંકટે ધરાન નાઠો, અને દિલ્હીમાં ૧૬ વર્ષ સૂરવંશ રહ્યો. ત્યાં તેને શાહ તમસ્પે શીયા પંથ છોડાવી સુન્ની પંથ પળાવ્યો.

સૂરવંશ. ૧૫૪૦-૧૫૫૬. હુમાયુ રખડતો હતો ત્યારે શરશાહ બાદશાહ થયો. તેણે રાજા માલદેવને હરાવી ચીતોડ લીધું. રાયસેનના રજપુતોને શરણ આપવા અભય

વચન આપી વિશ્વાસઘાત કરી ને માર્યા. અને છેવટ કલીંગરને
 ઘેરો ધાલતાં પોતાનાજ દારૂગોળાથી બળી મુઝ્યો ૧૫૪૫. તે
 સુતને ઉદાર રાજ્ય કર્વી હતો. તેના રેવીન્ધુ ખાતાના સુધારા
 અકબરને કામ લાગ્યા. તેણે બંગાળેથી સિંધુનદી સુધી સડક
 બાંધી, તે પર મસિદો, ધર્મશાળાઓ, કૂવા ને બંને બાજુએ
 ગ્રાડ હતાં. તે કપટી અને નિર્દય હતો. તેના વંશજો તદ્દન
 નિર્માણ્ય અને મૂર્ખ હતા. ૧૫૫૬ માં હુમાયુએ ઇરાનના શાહ
 પાસેથી થોડી ધણી મદદ મેળવી સિકંદર સૂરને મારી કાઢી
 આગ્રા ને દિલ્હી લીધાં. તેનો વિજય તેના નિમકહલાલ
 અને શૂરવીર વજીર અને મિત્ર બહેરામખાનને લીધેજ થયો
 હતો. છ મહીનામાં હુમાયુ મહેલની સીડીપરથી પડવાથી
 મરી ગયો. ૧૫૫૬ તેનો પુત્ર મહાન અકબર તેર વર્ષની વયે
 ગાદીપર આવ્યો.

અકબર. ૧૫૫૬-૧૬૦૫. બહેરામખાનને અકબરનો રક્ષક
 યા વાલી હુમાયુએ નામવાથી તે રાજ્ય કરવા લાયકો. તેને
 ખાનખાખા કહેતા. ૧૫૫૬ માં આદિલશાહ ના હીંદુ વજીર
 હેમુને બહેરામ ખાનના સરદાર ખાનઝેમાંને પાણીપતની
 બીજી લડાઈમાં હાવ્યો. હેમુ પકડાયો ને માર્યો ગયો. શિકંદર
 સૂર અકબરને તાબે થયો. બહેરામખાન ધણી ચાલાકીથી
 રાજ્યકારબાર ચલાવ્યો, પણ તે ધણો અહંકારી ને ઉમરા-
 વાને અણગમતો થઈ પડ્યો. ૧૮વર્ષની વયે અકબરે રાજ્યની

ભગામ હાથમાં લીધી. બહેરામ બંડ કર્યું પણ પછી તાબે થઈ ગયો. તેને મક્કે જતાં ગૂજરાતમાં કોઈએ મારી નાંખ્યો.

ખાનઝેમાન વિગેરે સરદારોએ બંડ કર્યું તેથી અકબરની સત્તા ડગમગવા લાગી. પણ તે બધાને ધૈર્ય અને ચાલાકીથી વશ કરી મિત્ર કરી લીધા તેથી સત્તા દૃઢ થઈ.

અકબરે રજપુતો સાથે અરસ્પરસ લગ્નનો સંબંધ કરી તેમને મિત્ર કર્યા. તે એક રજપુત રાજ્યકન્યાને પરણ્યો. તેથી તેને સેલીમ (જહાંગીર) થયો. જયપુરના રાજા બિહારી મલ્લની કન્યાને પરણ્યો અને સલીમને પણ તેનાજ વંશની એક બીજી કન્યા પરણાવી. જોધપુરના રાજા મલ્લદેવની પૌત્રી જોધબાઈને તે પરણ્યો. બિહારીમલ્લના છોકરા રાજા ભગવાનદાસને અમીર-અલ-ઉમરાની અને પંજાબના સુબાની મોટી જગા આપી. ભગવાનદાસના છોકરો રાજા માનસિંગ સૌથી મોટો સેનાધિપતિ થયો, અને તેણે પંજાબ અને અફઘાનીસ્તાનમાં ઘણી બહાદુરી બતાવી. બંગાળાની સુબા ગીરીમાં તેણે અફઘાનોનું બંડ ખેંસારી દીધું. આ રાજ્યની તિથી દિલ્હીની ગાદી દૃઢ થઈ. આંતોડવાળાજ આ સંબંધને ધિક્કારતા હતા, તેમનું આંતોડ સર થયું; રાણાસંગાના છોકરા ઉદયસિંહે તેને છોડી દીધું. ૧૫૮૦ માં તેના મહાબળવાન પુત્ર પ્રતાપસિંહે રાજ્ય પાછું જીતી લીધું. અને ઉદય પુરમાં ગાદી સ્થાપી.

૧૫૭૨-૩ માં અકબરે દિલ્હી સાથે ગૂજરાતને ફરીને જોડી દીધું. તરત બંગાળના જમીદાર દાઉદે બંડ કર્યું, પણ ટોડર-મલે મુગલમારી આગળ તેને હરાવ્યો. બીજી વારના બંડમાં તેને અકમહાલ આગળ ખાતજેહાને ૧૫૭૬ માં મારી નાંખ્યો. પણ રાજા માનસિંગે પોતાની સુબાગીરીમાં અકબરનો તદ્દન તાબે કરી ૧૬૦૦ માં બંગાળા, બિહાર, ને ઓઢીઆ ને થાળે પાડ્યા.

કાશ્મીર, સિંધને કંદહાર જીતીને અકબરે મુરાદ અને બહેરામ ખાનના પુત્ર મિરજાખાનને અહમદનગર જીતવા દક્ષિણમાં મોકલ્યા. આ વખતે બહાદુર ચાંદબીબી ત્યાંના બાળક સુલતાનની વાલી હતી. તેણે બહાદુરીથી કિલ્લાનો બચાવ કર્યો, અને મુગલોએ પાડેલી બાગ એક રાતમાં ચણી લીધી. મુરાદે સલાહ કરી, પણ અકબરે બીજું લશ્કર લઈ આવ્યો. ચાંદબીબીને કોઈએ મારી નાંખી. મુગલોએ ૧૬૦૦ માં અહમદનગર જીત્યું. ફુર્રમનોને કતલ કર્યા, ને સુલતાનને ગોવાલીયરમાં કેદ કર્યો. ૧૬૦૧ ખાનદેશ દિલ્હી તાબે થયો.

અકબર ૧૬૦૫ માં મરી ગયો. બરતખંડના સર્વ મુસલમાનોમાં તે એક બાદશાહ થયો. તે ધણી માયાજી, પ્રીતિપાત્ર, દયાળુ, ગંભીર, મિતાહારી, ચંચળ, બદ્દોગી, વિદ્યાબિલાષી અને વિદ્યા તથા વિદ્વાનનો મોટો આશ્રય હતો.

તે ધર્મ કે જાતના ફેરને ન ગણી સર્વ પ્રજાને સરખી ગુ-

ણતો. લાયક હિંદુ ને મુસલમાન બંને બારે જગા આપતો. પોતાના જીતાયલા મુસલમાન કે હિંદુ શત્રુ જે નિમકહલાલ રહે, તેમને ઉમરાવ, સુખા કે સેનાધિપતી બનાવી મિત્ર કરી લેતો. તેણે જજીઆ તથા યાત્રાળુપરે લેવાતા કર માફ કર્યા. તે સર્વ ધર્મને માન આપતો. તે હિંદુનાં શાસ્ત્ર બાણ્યો ને પારસી તથા કેટલાક હિંદુની માફક સૂર્યની પૂજા કરતો. તેણે મુસલમાન ધર્મમાં નવો પંથ કાઢ્યો, પોતે તેનો આઆર્ય થયો, ને તે મતવાળા તેને હથ્થરી માન આપતા તે પોતે સ્વીકારતો. રાજા ટોડરમલ્લે તેની જમાંબંદી સુધારી, એક સરખી માપણી કરી, અમુક કર ઠરાવ્યો, ઉધરાતની રીત સુધારી, અર્ચ ઘટાડ્યું ને કર સર્વેને માથે સરખા ઠરાવ્યા. અકબરે લશ્કરને રોકડો પગાર આપી જંગીર આપવી બંદ કરી.

તેના દરબારમાં ફૈઝી અને અબુલફાઝલ કરીને બે મેટા પંડિત હતા. ફૈઝી કવિ હતો. તેણે અકબરની મદદથી વેદ, રામાયણ, મહાભારત લીલાવતી, બીજ ગણીત વિગેરે ઘણાં સંસ્કૃત પુસ્તકના ફારસીમાં તરજુમા કર્યા. ફાઝલે આઈને અકબરી લખ્યું. તે વળી એક રાજનીતિસ અને યોદ્ધો હતો. સલીમના હુકમથી તેનું ૧૬૦૩ ખુન થયું. જહાંગીર ૧૬૦૫-૧૬૨૭. પ્રખ્યાત નુરજહાં સાથે ૧૬૧૧માં તેણે લગ્ન કર્યું, ને તેનો આવિંદ શરૂ અફઘાન બર્દવાનનો હાકેમ હતો તેને મારી નાંખ્યો. તે પહેલાં એક ગરીબ ધરાની સરદારની છોડી હતી.

તેનું અસલ નામ મરનીસ, ને પરણ્યા પછી નૂરમહાલ ને નૂરજહાં પડ્યું. તેનું નામ શીકા ઉપર કોતરાયું, ને બાઈ તથા બાપને મોટી પદવીઓ મળી. તેણે બાદશાહપર સત્તા ચલાવી રાજ કાજમાં દયા અને ડહાપણ રખાવ્યું. ૧૬૧૪ ઉદયપુર દિલ્હીને તાંબે થયું. ૧૬૧૫ સરટી. રો ઇંગ્લંડના પહેલા જ્વેલ્સનો એલચી થઈ વેપારના કોલકરાર કરવા આવ્યો. ૧૬૨૦ શાહજહાં શાહજહાંએ અહમદનગરના મલિકુંબરને જેર કર્યો. ૧૬૨૧માં નૂરજહાંએ નાના શાહજહાં શહરયારને પોતાની આગલા વરથી થયેલી છોડીને પરણાવી ગાદીપર બેસાડવા કાવત્રાં કર્યાં તેથી શાહજહાંએ બંડ કર્યું, પણ તે તાંબે થયો. નૂરજહાં પછી મહોબતખાં નામના બહાદુર યોદ્ધાની અદેબાઈ કરવા લાગી. મોહોબતખાંને અપમાન આપ્યું તેથી બાદશાહે જેલમ નદીપર કેદ પકડ્યો. નૂરજહાં પણ કાંઈ ન ચાલ્યું ત્યારે કેદ રહી. છેવટે ચાલાકીથી તેણે બાદશાહે છોડવ્યો. મોહોબતખાં શાહજહાંને મળ્યો, પણ તરત બાદશાહ મરી ગયો. ૧૬૨૭.

શાહજહાં ૧૬૨૭-૧૬૫૮ શાહજહાંએ નૂરજહાંને બારે વર્ષાસન આપ્યું અને શહરીયારને મારી નાંખ્યો. શાહજહાંએ આઠ વર્ષ સુધી સુબેદાર ખાનજહાંલોદીનો દક્ષિણનો બળવા બેસાડવામાં કાઢ્યાં ને છેવટે અહમદનગરનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. ૧૬૩૭. તે ૧૬૬૬માં મરી ગયો. તે હોંશીયાર, ન્યાયી,

અને ઉદાર હતો. તેનું રાજ્ય ધાર્મિક શાંત ને સુખી હતું. તે શિક્ષક વિદ્યાનો આશ્રય હતો. તેણે દિલ્હી નવેસરથી બાંધ્યું. દિલ્હીમાં શુભામસીદ, અને આગ્રામાં તાજમહેલ બંધાવ્યાં, તે દુનિયામાં આજ પણ વખણાય છે. રત્ન ખચિત મયૂરા-સન પણ તેણે કરાવ્યું.

ઔરંગઝેબ. ૧૬૫૮-૧૭૦૭. શાહજહાંના ચાર પુત્ર દારા, સુજા, ઔરંગઝેબ ને મુરાદમાંથી ત્રીજો મહા કપટી બાઈ-ઓને હરાવી, ધરડા બાપને કેદ કરી ગાદીએ બેઠો. પછી તેણે બાઈઓને ને બત્રિજઓને મારી નાંખ્યા અને દેશપાર કર્યા. હવે ઔરંગઝેબ મીરજુમલા ની મદદથી ગાદીએ બેઠો હતો તે બહાદુર સરદારની ઇર્ષ્યા કરવા માંડ્યો. તે બંગાળાનો સુબેદાર હતો, તેણે આસામ જીત્યું ને ચીન જીતવાની તૈયારી માં હતો. તે ડાકામાં મરી ગયો. સુજા આસામમાં મરીગયો. ૧૬૭૭ માં જજી આવેરો લેવા માંડ્યો, તેથી તમામ હિંદુ ગુસ્સે થયા. ઔરંગઝેબના શુભમથી, અને જોધપુરના રાજા જ-સવંતસિંહની વિધવા અને ધ્રુવરોનું અપમાન કરવાથી રજ-પુતોનું બંડ ઉઠ્યું. શાહજહાં અકબર બંડખોરને મળી ગયો, તે ઇરાનમાં મરી ગયો.

તેના મરણ પહેલાં થોડાં વર્ષથી ઔરંગઝેબ મરાઠા સાથે બઢવામાં પડ્યો હતો. ૧૬૮૬ અને ૧૬૮૭ માં તેણે વિજાપુર ને ગોવળકોંડા બીધાં, અને પછી મરાઠાના લગભગ બધા

ડુંગરી કિલ્લા લઈ લીધા, આ વખતે ઔરંગઝેબ લગભગ આખા બરતખ્તનો ધણી હતો, પણ દક્ષિણની જીતથી મુગલ રાજ્યની હદ વધી રહી ને હવે તેની પડતી આવી. ઔરંગઝેબ ૧૭૦૭ માં મરી ગયો. મુસલમાન લોકો તેને મોટામાં મોટો આદશાહ ધારે છે.

તે અકબર જેવા બહાદુર, બડવૈયો, ઉત્સાહિ, ખંતિ અને ન્યાયી હતો. પણ ઘણી બાબતોમાં તે અકબરથી ઉલટો હતો. અકબર ઘણો ઉદાર, સર્વ ધર્મ પર સમદૃષ્ટીવાળો અને સ્વતંત્ર વિચારનો હતો. ઔરંગઝેબ ઘણો જ અપકારી, ધર્મી, નીચ સ્વભાવનો અને વહેમી હતો. અકબર જીતેલા શત્રુને મિત્ર કરતો, ને હિંદુને વિદ્યારથી મોટી જગ્યાએ આપતો, પણ ઔરંગઝેબ જીતાયજા હિંદુઓથી ધ્વાતકી રીતે વર્તતો, ને તમામ હિંદુઓમાંથી કાઢી મૂકતો. અકબરે રજપૂતને સગા વહાજા કર્યા ત્યારે ઔરંગઝેબ કદા દુશ્મન કર્યા. અકબરે જીજ્ઞાસો માફ કર્યો ત્યારે ઔરંગઝેબ શર કર્યો.

મુગલ આદશાહીના નાશનાં મુખ્ય કારણ, ઔરંગઝેબે ફરી લેવા માંડેલો જીજ્ઞાસો, હિંદુ અને તેમના ધર્મ પર કરેલા જુલમ, પોતાની આસપાસના ઉપરના વહેમ, લાંબી મુદતની લડાઈમાં પડવું, લશ્કરની મોજમજ અને કવાયદનું ભૂલી જવું, અને હિંદુઓ અસંતોષથી તેના કદા દુશ્મન મરાઠાઓનો અંતઃકરણથી વિજય ઇચ્છતા, તે હતાં.

મુગલવંશની પડતી. ૧૭૦૭-૧૮૫૭. ઔરંગઝેબ પછી તમામ નામના રાજા થયા. પ્રાંતો ધીમે ધીમે સ્વતંત્ર થયા. ૧૭૨૪ દક્ષિણમાં નિઝામુલ્મુલ્ક, અયોધ્યામાં સાદતખાં, ૧૭૨૫ ગંગાનામાં અલીવર્દીખાન સ્વતંત્ર થઈ પડ્યા. સૈયદહુસેનને અબદુલ્લા માર્યા ગયા, ને મરાઠા બાબા બરતખંડમા ફરી વળ્યા. ૧૭૩૮ માં ઇરાનથી નાદીરશાહ આવ્યો, તેણે દિલ્હીમાં લૂટને કતલ કરી મયૂરાસન વિગેરે પુષ્કળ ધન લઈ ગયો, પણ તેને ૧૭૪૭ તેનાજ સોફે મારી નાંખ્યો. પછી તેનો ખન્નનચી અહમદ ફર્રોની ૧૭૪૭મા ચઢી આવ્યો, પણ શાહનવાઝ અહમદે તેને હરાવ્યો. ૧૭૪૮ માં તેને પંજાબ મળ્યું પણ તેના મુગાને ગાજીઉદ્દીન વજીરે કાઢી મૂકવાયાં તે ૧૭૫૭ માં દિલ્હી આવ્યો. ત્યાં લૂટફાટ ચલાવી પોતાના માણસને વજીર નીમી કંદહાર ગયાં. પણ ગાજીઉદ્દીને તથા રાનાખાએ તેના વજીરને મારી કાઢી પંજાબ સર કર્યું, તથા તે ૧૭૬૦ માં પાછો આવ્યો ને ૧૭૬૧માં પાણીપતની ત્રીજી લડાઈમાં મરાઠાઓનો કચ્છરમાણ વાળી નાંખી, પાછો ગયો.

આ બંને હુમલાથી મુગલગાજ્યનો જલદી નાશ થયો. સ-ધજે અંધાધુની થઈ ગઈ. મરાઠા, ફ્રેન્ચ, ઇંગ્રેજલોકે તેનો લાભ લીધો. ૧૮૦૩ માં ઇંગ્રેજલોકે દિલ્હી સર કર્યું. બાદશાહને વર્ષાસન આપવા માંડ્યું ને હિંદુસ્તાનના ધણી થઈ પડ્યા. ૧૮૫૭માં ઇંગ્રેજલોકે મુગલવંશની છેલ્લેલ્લી નિશાનીનો

દિલ્હીમાંથી નાશ કર્યો, કેમકે મહમુદ બહાદુરશાહ સિપાઈઓના બંડમાં સામેલ જણાયો. તેના છોકરાઓ અને એક છોકરાના છોકરાને ગોળીથી મારી નાંખ્યા, અને તેને કાળેપાણી મોકલ્યો. ૧૮૫૭.

ભાગ ૩.

દક્ષિણ.

અદ્વાડદીન ખીલજીએ જીત્યા પછી દક્ષિણ મહમ્મદ તખલખના રાજ સુધી દીલ્હીને તાબે રહ્યું. ત્યાર પછી વિજયનગરને પ્રાક્ષણીવંશનાં જે સ્વતંત્ર રાજમાં વહેંચાયું.

વિજયનગર (૧૩૩૬-૧૫૬૫) ના રાજ મદ્રાસ ઈલાકામાં ચંદ્રગિરીમાં રહ્યા ને તેમણે (૧૬૪૦) ઇંગ્રેજ લોકને મદ્રાસ માટે જગ્યા બક્ષિસ આપી.

પ્રાક્ષણીવંશ જાફરખાંએ ૧૩૪૭ માં કલબરગામાં સ્થાપ્યો. ૧૫૨૬ માં તેનો નાશ થયો. જાફરખાં પઠાણે પોતાના શેઠ પ્રાક્ષણ ગાંગાનામાનતી ખાતર પોતાના વંશનું નામ પ્રાક્ષણી વંશ રાખ્યું. આ રાજ બાગવાથી પાંચ રાજ સ્થપાયાં. (૧) વિજયપુર ૧૪૯૬-૧૬૬૮. (૨) અહમદનગર ૧૪૮૭. (૩) મેલકોંડા (૪) વરાડ અને (૫) બિદાર. અહમદનગરમાં મલિકઅમ્મર મોટો સરદાર થઈ ગયો, તેને શાહજહાંએ ૧૬૨૦ માં વશ કર્યો. ને ૧૬૩૬ માં રાજ ખાલસા કર્યું.

મરાઠા.

મહારાષ્ટ્ર. ઉ. સાતપૂડા પર્વત નાગપુરથી પણ આગળ

૫. સમુદ્ર. દક્ષિણ મુખ્યાઈ ઇલાકો, વરાડ, મધ્ય હિંદુસ્તાન અને નિઝામનું રાજ વિગેરે મળી મહારાષ્ટ્ર થાયછે.

સિવાજી. (૧૬૨૭-૧૬૮૦.) મરાઠાનો મૂળ પુરુષ ૧૬૨૭ માં જન્મ્યો હતો. હિંદુ ધર્મનો મોટો ભક્ત હોવાથી મુસલમાનોને ધણોજ ધિક્કારતો. ઓગણીશ વર્ષની વયે પુના પાસેનો તોર-ણીયાનો ડુંગરી કિલ્લો લીધો, રાયગઢ ખાંધ્યો અને સિંહગઢ, અને પુરંધર જીત્યા. આ ઉપરથી તેના ખાપ શાહજી ભાં-સનાને વિજયપુરના રાજાએ અંધારી કોટડીમાં પૂર્યો. પણ બહાદુર સિવાજીએ યુક્તિથી તેને બચાવ્યો. વિજયપુર વાળાએ તેનો નાશ કરવા ધણાં તરફડીયાં માર્યાં. પણ છેવટે સલાહ કરવી પડી, ૧૬૬૨. આ વખતે તેણે અફઝલખાને વિશ્વાસ ધાતથી ઠાર કર્યો. પછી તે ઔરંગઝેબનો મુલક લૂટવા માંડ્યો. દક્ષિણનો મુખેદાર શાહસ્તખાં તેને શિક્ષા કરવા પુને આવ્યો, પણ યુક્તિવાન સિવાજીએ તેના ઉતારામાં જઈ તેને જખમી કર્યો ને તેના છોકરા તથા ચાકરને મારી નાંખ્યા. પછી તેણે મક્કાનું ઢાર સુરત લૂટ્યું તેથી ઔરંગઝેબ ગુસ્સે થયો, ૧૬૬૪ માં રાજપદ ધારણ કર્યું. વળી તેણે મઝે જતા હાજીઓના વહાણ લૂટ્યાં તેથી બાદશાહ બમણો બળ્યો. બાદશાહે મિરઝાં રાજાને મોકલ્યો તેથી સિવાજી તાપે થયો. તેણે બારકિલા જગીર તરફ રાખ્યા. પછી તેને વિજયપુરના રાજાની સરદેશ મુખી અને ઓય મળી. (પછીથી મરાઠા આખા હિંદુસ્તાનમાંથી એ ખંડણી લેતા.) તે દિલ્લી ગયો, પણ ઔરંગઝેબના અપમાનથી તથા નજર કેદ જેવા બં-

દોષસ્તથી નાશી રાયગઢ આબ્યો. ઐરંગઝેએ તેને ફરી સપ-
ડાવવાની આશાએ છેડ્યો નહિ ને સુખમાં રહેવા દીધો.
૧૬૭૪માં મેહાસમારંભથી રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. ૧૬૯૧સુધીમાં
તેણે કોંકણ અને કર્ણાટક જીત્યાં હતાં, શંભાજીની ખરાબ
ચાલથી વૃદ્ધાવસ્થામાં તે ઘણો દિલગીર થયો. ૧૬૮૦ માં
સિવાજી મરી ગયો, તે લડાઈ અને રાજકારણમાં ઘણો ચ.
તુર હતો. મરાઠાઓમાં અને દિલ્હીની નારાજ થયેલી હિંદુ
પ્રજામાં તેણે ખુરસો રેડ્યો. તે કોઈક વખત ધાતકી ને
કપટી જણાતા.

પેશ્વા. બાલાજી વિશ્વનાથ. (૧) ૧૭૧૨-૨૦. ઐરંગઝેએ
શંભાજીને મારી નાંખ્યો, તેનો છોકરો શાહુ (ચોર) સતારામાં
રાજ કરતો. રાજકારભાર સંઘળી બાલાજી વિશ્વનાથ નામના
વિદ્વાન, ચંચળ ને બહાદુર બ્રહ્મણના હાથમાં હતો તેણે
યુક્તિથી પેશ્વાઈ વંશપરંપરા કરી લીધી. તેથી રાજ્ય
કરતાં પેશ્વા બળવતરે થઈ પડ્યા. ૧૭૧૨.

૧૭૨૦માં તેણે દિલ્હી જઈ બાદશાહ સાથે સલાહ કરી
આખા દક્ષિણની ચોથ, સરદેશમુખી અને પુના તથા સતારા
જગ્યેના પ્રદેશનું સ્વરાજ્ય મેળવ્યું. તેનો છોકરો બાજુરાવ
(૧૭૨૦-૪૦) તેના જોવાજ બહાદુર ને ચંચળ થયો. તેના
સમયમાં મરાઠા સત્તા સર્વોપરી થઈ. તે દિલ્હી ગયો ને બા-
દશાહના મદદગાર નિઝામુલ્મુલ્કને હરાવી માળવા તથા નર્મદા
ને ચંચળ વચ્ચેનો દેશ લીધો. પોર્ચુગીઝને હરાવી વસાઈ લીધું
૧૭૩૬. તેની પછી તેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર બાલાજી બાજુરાવ (૧૭૪૦-

૬૧) પેથા થયો. તેના સરદારો બરોબર ગાંઠતા નહિ તો પણ મરાઠા સત્તા આ વખત પૂર્ણ કળાથી પ્રકાશી. આ વખતે સતારા, કોલ્હાપુર, સીન્દીયા, હોલ્કર, ભોંસલે, ગાયકવાડ અને પેથા વિગેરે મરાઠાના મુખ્ય હતા. ૧૭૬૦માં ઉદગીરની લડાઈમાં નિઝામને પૂરો હરાવ્યો ને દગાથી અહમદનગર લીધું નિઝામને ઐડણીને મૂલક પેથાને આપવો પડ્યો. ૧૭૫૮ પેથાના ભાઈ રામોબાએ પંતબ જીત્યું. ઝોગી અહમદ અબ્દાલી અઢા આબ્યા, ને ૧૭૬૧માં પેથાના છોકરા વિશ્વાસરાવ, ને ભાઈ સદાશીવરાવને તેને હાંકી કાઢવા ગયા. પાણીપતના મૈદાનમાં યુદ્ધ થયું. ગાયકવાડ પહેલેથી નાઠો, હોલ્કર પછી નાઠો, વિશ્વાસરાવ ને સદાશીવરાવ તથા લાખો મરાઠાનો સંહાર થઈ ગયો, અને બિજો સવારે પકડાયલાઓનાં માથાં કાપી નાંખ્યાં. આ પછી મરાઠા સત્તા ભાગવા લાગી. પેથા શાકથી તૂર્ત મરણ પામ્યો. ૧૭૬૧. તેની પછી તેનો પુત્ર માધવરાવ પેથા (૧૭૬૧-૭૨) થયો. તેના શિક્ષક રામશાસ્ત્રી ધણા વિદ્વાન, સુસ્ત, પ્રમાણીક, ખંતી, ઉત્સાહી અને પરોપકારી હતા. તેમને મરાઠા લોકો આજ પણ ધણું માન આપે છે. માધવરાવે નિઝામને હરાવી બેઆબરૂ કર્યો. ૧૭૬૫ માં હૈદર અલીને સજ્જડ હરાવ્યો. તેનો નવો મુલક લઈ લીધો ને રંગલાખ દંડના લીધા. આ વખતે મહારાજા હોલ્કરના પુત્રની વિધવા પ્રખ્યાત અહલ્યાબાઈ થઈ. તે ૧૭૬૬માં રાજ કરવા લાગી. તે ધણી ચંચલ ને ભણેલી હતી, ઉદ્યોગ, પવિત્રતા અને પરોપકારને માટે અતિશય પ્રખ્યાત થઈ ગઈ.

તેના વખતમાં ઈંદોર મોટું શહેર થયું. તેણે હાલના હોલકરના વંશજ તુકાજી નામના બહાદુર યોદ્ધાને દત્તક લીધો ને ૧૭૬૫ માં મરણ પામી. પછી માધવરાવનો ભાઈ નારણરાવ પેચા (૧૭૭૨-૪) થયો, પણ તરત તેનું અન્ત થયું. તેની આદીએ તેનો પુત્ર માધવરાવ નારાયણ પેચા (૧૭૭૪-૯૫) થયો. તેના બાપના કાકા રાધોબાએ ગાદીનો દાવો કર્યો, નાના ફડનવોસને સંઘના મરાઠા સરદાર તેના સામા થયા, ઈંગ્રેજોએ તેનો પક્ષ કર્યો ને પહેલી મરાઠા લડાઈ થઈ (૧૭૭૫-૮૨) તેની મુખ્ય બિના. (૧) કર્નલ ગોડ્ડ સુરત આવ્યો ને અમદાવાદ લીધું (૧૭૮૦) સિંધિયાને હોલકરની હાર. (૨) મુખ્યાલના લશ્કરને વાર્ગામનો શરમભર્યો ઠરાવ કરવો પડ્યો. ૧૭૮૨ સાલ બાઈની સંધી થઈ. તેમાં. (૧) પોર્ચુગીઝ સિવાય સર્વે યુગ્મીયતને મરાઠા રાજ્યમાંથી કાઢી મૂકવા. (૨) હૈદરઅલીનો ઘેડો મુઘલ પડાવી લેવો. (૩) રાધોબાને પેનશન આપી જ્યાં ખુશી પડે ત્યાં રહેવા દેવો. ૧૭૮૨ નિઝામ ઉપર અંડણી લેવા અઠાઈ કરી ને ૧૭૯૫ માં કૂડીજાના યુદ્ધમાં હરાબ્યો. પછી પેચાએ આપઘાત કર્યો ૧૭૯૫. તેની ગાદીએ રાધોબાનો છોકરો બાજુરાવ પેચા (૧૭૯૫-૧૮૧૮) થયો. જશ્વંતરાવ હોલકરે તેને એટલી ખરાબ કર્યો કે તેણે ૧૮૦૨માં વસાહતી પ્રાપ્તિ સંધી કરી. (૧) ઈંગ્રેજ લશ્કરે રાજ્યમાં રાખ્યું ને ખર્ચવા રહેલાખ આપવા (૨) ઈંગ્રેજની વૈરી પ્રજાને દાખલ ન કરવી. (૪) સુરતપરથી દાવા ઉઠાવવા. (૫) નિઝામ ને ગાયકવાડ સાથે નીતકારનો ન્યાય ઈંગ્રેજ કરે. અને (૬) તે પેટે ઈંગ્રેજલોકો તેના રાજ્યનું રક્ષણ

કરે. આ સંધીથી બીજી મરાઠા લડાઈ થઈ (૧૮૦૨-૪) સોડવેલેસ્લીના બાઈ જનરલ વેલેસ્લી (ડ્યુક ઓફ વેલિંગ્ટન) એ રાષ્ટ્રોજી ભારેલા અને દોલતરાવ સિંધિયાને આસેઈ આગળ હરાવ્યા. લોક સાહેબે દીલ્હીને લાસ્વારી આગળ મરાઠાને હરાવ્યા, (૧૮૦૩) સિંધિયાને રાધુજીએ સંધી કરી કેટલોક મુલક ઇંગ્રેજને આપ્યો. પછી હોલ્કર અને ભરતપુરનારાજ સાથે લડાઈ જંગી, (૧૮૦૪-૫) રાજાએ ૨૦ લાખ આપી સલાહ કરી.

હોલ્કરના લશ્કરે નો દીગના પ્રખ્યાત યુદ્ધમાં કર્નલ માંસન અને ફ્રેઝરે નાથ કર્યા. ૧૮૦૫ માં હોલ્કર પંજાબમાં નાઠો ને પછી સંધી થઈ, આ સમયે મરાઠા સત્તા નાથ પામી, ને ઇંગ્રેજલોકો દેશમાં સર્વોપરી સત્તા ચલાવવા લાગ્યા.

મરાઠા સત્તા નાથ થવાનાં કારણ. (૧) માહાદજી સિંધિયાનો અતિથય વધારો ને પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવું. (૨) નારાયણરાવના મૃત્યુ પછી નાનાફડનવીસ, બાજુરાવ, જશ્વંતરાવ હોલ્કર, અને દોલતરાવ સિંધિયા વચ્ચેનો કલહ. (૩) પેશ્વાના બ્રાહ્મણ મંત્રી અને સિંધિયા, હોલ્કરને રાધુજી વિગેરે ઉત્તરતી પંક્તિના વચ્ચે નો સાતિભેદ. અને (૪) બાદશાહનું ઇંગ્રેજ લોકની સત્તામાં જવું.

પિંઢારા.

પિંઢારા સિંધિયાને હોલ્કરના બાકુતિ નોકર હતા. તે મોટા લૂટારાનું ટોળું હતું. નર્મદા ઉપર તેમની જંગીશો હતી. ને મધ્ય હિંદુસ્તાનને તે હેરાન કરતા. લોર્ડ હેરિટિંગ્સે તેમને તથા દગો ફટકો રમેનાર બાજુરાવ, આપાસાહેબ વરાડના રાજાને

અને બિલ મરાઠાઓને તામિ કરવા નિશ્ચય કર્યો. (૧૮૧૭-૧૮). ૧૮૧૮ પંચામે પુનાની કાંપ લૂટી પંચાને પદચુત કર્યો, સતારાના રાજાને થોડી જગીર આપી બિલે મુલક ઇંગ્રેજો ખાલસા કર્યો ૧૮૧૮. આપાસાદેબને કેદ કર્યો પણ તૂત પંજાબ નાશી ગયો, ત્યાં મરણ પામ્યો, સિંધિયા અને પિંડારાનો મુખ્ય સરદાર અમીરખાન શરણ થયા. અમીરખાનને ટોકની જગીર મળી, બિલ સર્વ પિંડારાનો નાશ કર્યો. ચિતુ હોલકરના બળવાખોર સૈન્યમાં ભરાયો. તેમણે તુળશીખાઇને ઇંગ્રેજની મિત્ર જાણી મારી નાંખ્યો. ૧૮૧૭ માં પિંડારા ને હોલકરનું સૈન્ય માહીદપુર આગળ તદ્દન નાશ પામ્યું. મલહારરાવ હોલકરે સલાહ કરી ઇંગ્રેજ લશ્કર પોતાના રાજમાં દાખલ કર્યું. ચિતુ નાઠો પણ તેને વાઘે ફાડી ખાધો. ૧૮૧૬.

માગ ૪.

પ્રથમ યુરપિયન સંસ્થાનો.

પોર્ચુગીઝ. ૧૪૯૮ માં વાસ્કોડા ગામા નામનો પ્રખ્યાત વહાણવટી કેપઆફ ગુડહોપને માગે પહેલવહેલો કાલોકટ આવ્યો. પ્રથમ પોર્ચુગીઝોનું પ્રબળ ઘણું હતું. તેમણે પૂર્વ ને પશ્ચિમ કિનારે સંસ્થાન સ્થાપ્યાં. ૧૫૦૮ માં આલ્બુર્કર્ક કરીને સુબો આવ્યો. તેણે ગોવા વિગેરે ઘણી જગાઓ જીતી પોર્ચુગીઝોની સત્તા દૃઢ સ્થાપી, પણ અપકારી રાજાએ તેને ૧૫૧૫ માં અપમાન આપી બરતરફ કર્યો. પોર્ચુગીઝના તાબામાં દીવ, દમણ, ગોવા, તથા હુગલી, ચિતાગોંગ, સીડોનને મનાકા

હતાં, પણ હાલ આદેશમાં માત્ર દીવ, દમ્બણ, ને ગોવાજી છે. વલ્લદા લોકોએ સત્તરમાં સૈકામાં મલાકાને સીલોન લઈ લીધાં. અને ચિન્સુરા રાજધાની કરી.

ઇંગ્રેજ ઈસ્ટઈન્ડીયા કંપની ઈલીઝાબેથ રાણીના વખતમાં (૧૬૦૦) સ્થપાઈ. ૧૬૧૩ માં જહાંગીરે સુરતને અમદાવાદમાં ફકાન માંડવા રજત આપી. ૧૬૩૮ શાહજહાંએ ને પછી બંગાળના સુબેદારે બંગાળમાં વેપાર કરવા છૂટ આપી. ૧૬૪૦ વિજયનગરના રાજા પાસેથી મદ્રાસ મળ્યું ને ત્યાં કિલ્લો બાંધ્યો, ૧૬૬૧ તેની દક્ષિણે ફોર્ટસેન્ટડેવીડ બાંધ્યા. ૧૬૬૮ માં પોર્ચુગીઝ પાસેથી પહેરામણીમાં મળેલી મુમ્બાઈ ખેટ બિજા શાહજે કંપનીને સોંપ્યો. ૧૬૬૯ માં જમીન વેચાતી લઈ કલકત્તાનાં કિલ્લો બાંધ્યો. ઇંગ્લંડમાં તેમના પ્રતિરૂપિ નગ્યા, પણ તેઓ ૧૮૦૮ માં જાડાઈ ગયા.

ફ્રેન્ચલોકો ૧૬૯૪ માં એક ટોળી ઉભી કરી આવી ચઢ્યા, ને સુરતમાં ફકાન માંડી. તેમના રાજ્યનો પાયો નાખનાર મારટીને તેજ વર્ષમાં વિજયપુરના રાજા પાસેથી જમીન વેચાતી લઈ પાંડીચેરી સ્થાપ્યું. તે કિલ્લાવાળું ને મોટું વેપારી શહેર થયું. ૧૬૮૮ માં ઐરંગઝેબે ચંદ્રનગરમાં રહેવા દીધા. પછી માહે, કેરીકાને યેનાન વિગેરે મળ્યાં. ૧૭૩૧ ફૂલે ચંદ્રનગરનાં ને ૧૭૪૧ માં પાંડીચેરીનો ગવર્નર થયો; તે મહા અધિશાળી હતો. તેણે હિંદુસ્તાનમાંથી ઇંગ્રેજલોકને હાકી કાઢી ફ્રેન્ચ સત્તા સ્થાપવા ધાર્યું, ૧૭૪૬ માં ફૂલે અને લાઓર્ડોનેએ મદ્રાસ લીધું, પણ થોડો દંડ લઈ પાછું આપ્યું. પછી અંગ્રે.

જોએ પોંડીચેરીને ઘેરો ધાલ્યો, પણ તરત સલાહ થઈ ૧૭૪૮.

ફુલે. ૧૭૪૮માં નિઝામની ગાદીએ તેનો બિન્ને પુત્ર નાઝીર-
જંગ બેઠો, તેથી મોટા પુત્ર મુઝફ્ફરજંગને ફુલેએ મદદ કરી.
ફ્રેન્ચ સરદાર બુસ્સીએ અમુર આગળ કહાડકના નવાખ
અનવરૂદીનને મારી નાંખી ચંદા સાહેબને ગાદી બેસાડ્યા,
અને મુઝફ્ફરજંગ નિઝામ થયો. ૧૭૫૦. ઈંગ્રેજલોકે નાઝીરજંગ-
ને અનવરૂદીનના છોકરા મહમ્મદઅલીની પક્ષ લીધી, પણ
નાઝીરનું પુત્ર થયું ને બુસ્સીએ સલામતજંગને નિઝામ બ-
નાવ્યો ને મહમ્મદઅલી ત્રીચીનાપલીમાં ઘેરાઈ ગયો. આ
વખતે ફ્રેન્ચસત્તા સર્વોપરી થઈ. ફુલેએ જયસ્તંભને ફુલે
ફતેહાબાદ રચાવ્યાં.

ઈસાઈવ. ચંદાસાહેબ ને ફ્રેન્ચોથી ત્રીચીનાપલીને છોડવવા
સુચના કરી, તેથી તે સાહસકર્મ તેનેજ સોંપ્યું. તે ઈંગ્લંડના
આપશીયરના એક ગરીબ ગૃહસ્થનો છોકરો હતો. નાનપણમાં
મૂર્ખ ને અતિ ટંટાખોર હોવાથી તેનાં માબાપે કાસળ કાઢવાની
પેઠે એક હલકા કારકૂન તરીકે અહીં કાઢી મૂક્યો હતો. તેણે
આ જડાઇમાં મોટું નામ મેળવ્યું. તે ન હોત તો અંગ્રેજલોકે
ક્યારનાએ વિદાય થયા હોત. રોજમંજ ને ખાતાવઈ લખવા-
નું આ બહાદુર નરને ગમ્યુ નહિ, તેથી ધરકરી નોકરીમાં
રહ્યો. પોંડીચેરીના ઘેરામાં પ્રખ્યાત થયો. અને આ અણીના
સમયે આકાંટને છાપે મારી લીધું ને મુંડીબર માણસોથી
૧૦૦૦૦ મુસલમાનોને ફ્રેન્ચના સાથે ટક્કર લઈ તેની બચાવ
કર્ધો. યુદ્ધના મોરારીરાવની મદદ મેળવી તેણે રાજસાહેબને

આની આગળ હરાબો. આઠમાં ખોરાક ખૂટ્યો તે વખતે હિંદુ પોદ્ધાઓની પ્રમાણિકતા જણાઈ. તેમણે અંગ્રેજલોકને ઓખા આપી પોતે ઓસામણથી ચલવી લેવા કહ્યું. આ પછી ક્લાઈવના વિજયપર વિજય થવા લાગ્યા. તેણે દુષ્સેના જયસ્તંભ અને કૃતેહાબાદ તોડી નાંખ્યાં. ચંદાસાહેબ માર્યો ગયો, ફ્રેન્ચ લશ્કર શરણ થયું. ૧૭૫૨. દુષ્સેને તરત પાછો ખાલાવી લીધો ને પારીસમાં તે શોકથી મરી ગયો ૧૭૬૪.

ફ્રેન્ચ સત્તાનો નાશ થયો. ૧૭૫૭ લાલી કરીને ફ્રેન્ચ ગવર્નર થયો, તેણે સેંટ ડેવીડનો નાશ કરી મદ્રાસને ઘેરો ઘાલ્યો. પણ તરત હાવવો પડ્યો. ૧૭૫૯. સરઆયર કુટ ઈંગ્લાંડથી નવું લશ્કર લઈ આવ્યો, તેણે લાલીને ૧૭૫૯ માં વાંદેવાશ આગળ સખત હરાબો ને બુસ્સીને કેદ પડ્યો. ૧૭૬૧ માં પોંડીચેરી તાબે થયું, ને લાલીને કેદ કરી મદ્રાસ લાવ્યા. આ પ્રમાણે ફ્રેન્ચ સત્તાનો સદાને માટે નાશ થયો. લાલીને પારીસમાં કેદ કર્યો ને ૧૭૬૬ માં ફ્રાંસી દીધો. ૧૭૬૯ ફ્રેન્ચ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની બાગી પડી.

भाग ५.

ઇંગ્લેન્ડ સર્વોપરી સત્તા. ૧૭૫૬-૧૭૫૮.

અંધારી કોટડી, ૧૭૦૬. અલીવદીખાન પછી તેનો પૌત્ર સીરાજૈ દૌલા બંગાળા, બિહાર ને ઓઢીયાનો નવાબ થયો ૧૭૫૬, તે ધણો કુર, દુરાચરણી ને ઇંગ્રેજ તથા હિંદુઓનો કદો વેરી હતો, કબજાદાસ કરીને એક ધનવાન વેપારી પો-

તાતા બાપની પુંજી લઈ કલકત્તામાં જન્મ રહ્યો, તેને સોંપી દેવા તથા કિલ્લો પાડી નાંખવા નવાબે હુકમ કર્યો. ઇંગ્રેજોએ તેને માન્યો નહિ. તેણે કાશીમ બઝારની કોઠી જન્મ કરી કલકત્તા પર બારે ચઢાઈ કરી. ગવર્નર વિગેરે અમલદાર નાશી ગયા. બાકી રહેલા ઇંગ્રેજોએ મિ. હોલ્વેલને ઉપરી બનાવ્યો. પણ કિલ્લો સરે થયો ને રાત્રે ૧૪૬ ઇંગ્રેજોને એક નાની હવડ કોઠડીમાં પૂર્યો. બિચારા તાપને સંકડાથથી ગુંગળાઈ ૧૨૩ મરી ગયા. નવાબ લુટ કરી પાછો ગયો. આ ચંડાળ કૃત્યથી મદ્રાસના ઇંગ્રેજો વેર લેવા ઉશ્કેરાયા. બહાદુર ક્ષત્રીયને વોટસન બંગાળે ગયા. ૧૭૫૭ માં કલકત્તા લીધું, હુગલીને છાપો માર્યો, સીરા જૈદૌલાએ બચ પામી સંધી કરી, તેથી ક્લાઈવે તક સાધી ચંદ્રનગર લઈ ફ્રેન્ચોને બંગાળેથી હાંકી કાઢ્યા. આ વખતે મુશિદાબાદના જગત શેઠ, સેનાપતિ મીરજાદર, ત્રીજોરે રાજા રાય દુર્લભ અને બાબા કેટલાકે નવાબ સામું કાતવું રચી ક્ષત્રીયને મદદ કરવા તેડાવ્યો. એક દગાબોરે અમીચંદે ૩૦ લાખ રૂપીઆ માગ્યા, નહિ તો નવાબને કહી દેવાની ધમકી આપી. ક્લાઈવે ખોટું ખત ને ખોટી સહીઓ કરા આપી તિથાસધાતથી છેતર્યો. પછી ક્ષત્રીય આગળ આવ્યો, ને પ્લાસીનું પુક થયું. સીરાજ નાહો અને મિરજાદર નવાબ થયો. ઇંગ્રેજ લોકનું તમામ નુકસાન ભરી આપ્યું. સીરાજૈદૌલા પકડાયો ને મિરજાદરના હોકરાઓએ મારી નાંખ્યો. પ્લાસીએ હિંદુસ્તાનનું બચાવ નક્કી કર્યું.

કક્ષાઈવ હવે બંગાળાનો ગવર્નર થયો. ૧૭૫૬ શાહ આલ-
મને અયોધ્યાના વઝીરે ખિહારપર ચઢાઈ કરી, પણ કેપ્ટન
કાલીયડે પટના આગળ તેમને હરાવ્યા. ૧૭૬૦ માં કક્ષાઈવ
વિલાયત ગયો.

મીરકાશીમ. ૧૭૬૦-૬૫. કક્ષાઈવ પછી વાઝીરી ટાઈ મિરજી
ફરેન પદચ્યુત કર્યો, ને તેના ભત્રિજા મિરકાશીમનં નવાબ
બનાવ્યાં. તેણે બર્દવાન, મેદનાપુર ને ચિત્તાગાંગ ઇંગ્રેજ લોકને
આપ્યાં. તે બંને સ્થળો ને બહાદુર નવાબ હતા. ઇંગ્રેજો થી
છૂટવાને માટે તેણે માંગીરમાં ગાદી કરી ને લશ્કર સૂધાર્યું
તથા વધાર્યું. આ નખતે પણ શાહ આલમ ચઢી આવ્યો,
પણ કર્નાક તને પટના પાસે હરાવ્યા. ત્યાં મિરકાશીમનં તેણે
સુબેદાર કબ્જા કર્યો. ૧૭૬૩ માં જકાત ત્રિપે વાંધો પડ્યો.
ઇંગ્રેજ પટના કબ્જે કર્યું, તેથી તેણે તે પાછું છૂટી ત્યાંના
અંગ્રેજને કતલ કર્યો, પછી ઘેરીયા આગળ હાંપો ને અયોધ્ય
નાશો જઈ શાહ આલમ અને નવાબ વઝીરને મળી ગયા.
તેઓ ત્રણેને બક્ષર આગળ મત્રોસાદેખે હરાવ્યા. મુગલરા-
જમાં સૌથી બળવાન નવાબ વઝીર તાખે થયો તથા મધ્ય
હિંદુસ્તાનમાં પણ અંગ્રેજો સત્તાવાન થયા. કક્ષાઈવ ૧૭૬૫માં
ઇંગ્લંડથી આવ્યો. તેણે જ્ઞાંચને બક્ષીસો લેવાની સખત બંધી
કરી. પછી તેણે અક્ષાહાયાદમાં સંધી કરી બંગાળાની દિવાની
મેળવી, અને બાદશાહને ૨૬ લાખનું વર્ષે હરાવ્યું. એ રીતે
દિલ્હીથી તેમણે બંગાળાનું રાજ્ય મેળવ્યું ને મિરજીફરના
છોકરાને પેનશન આપ્યું. કક્ષાઈવે વિલાયતના હુકમથી લશ્કરી

અમલદારના બચ્ચામાં ઘટાડો કર્યો. તેમણે ખંડ કંપું પણ તરત સખતાઈ વાપરી બેસારી દીધું. કંપનીના નોકરોને ખાનગી વેપાર કરવાની મના કરી પગાર વધારી આપ્યા. એથી તેણે દુશ્મન વધાર્યા, જ્યારે તે ૧૭૯૭માં છેલ્લો વિલાયત ગયો ત્યારે તેમની શીખવણીથી ડાયરેક્ટરોએ નાહક તેને ધણો હેરાન કર્યો.

૧૧ વર્નહેસ્ટીંગ્સ. ૧૭૭૨-૪. નવાબને કંપનીની બેગી સત્તાથી ખંગાળામાં ધણું અંધેર થઈ ગયું. વૈર્નહેસ્ટીંગ્સ ૧૭૭૨ માં ગવર્નર થઈ આવ્યો તેણે નવાબની સલાનો નાશ કર્યો. અંગ્રે-કલેક્ટર નિમ્યા, ઝમીન્દારનો ફૈજદારીને દિવાની હક લઈ લીધો, ન્યાયની કોર્ટો સ્થાપી, અને કાયદો બાંધ્યો. કલકત્તા રાજગાદી ઠરાવી. અયોધ્યાના નવાબ વઝીરની અરજપરથી એક લશ્કર મોકલી રોહીલા નામના અકૂધાન લોકોને રોહીલ ખંડમાંથી કતલ કરી કાઢી મૂક્યા ને તેમનો દેશ તેમના શત્રુ નવાબવઝીરને સોંપ્યો, તેથી હેસ્ટીંગ્સની આજ પર મોટો બદ્દો લાગ્યા ૧૭૭૪.

ગવર્નર જનરલ.

(૧) વૈર્નહેસ્ટીંગ્સ. (૧૭૭૪-૮૫) હિંદુસ્તાનમાં કંપનીનું રાજ્ય સુધારવા પાર્લામેન્ટમાં ૧૭૭૩માં રેગ્યુલેટીંગ એક્ટ પસાર થયો. તેથી ખંગાળાનો ગવર્નર જનરલ આપ્યા હિંદુસ્તાનનો ઉપરી રહ્યો. અને સરખી સત્તાના ચાર જણની મંડળી તેને મદદ કરવા ઠરાવી તેથી ગડબડ થઈ. ૧૭૭૪ માં તે પ્રમાણે વૈર્નહેસ્ટીંગ્સ ગવર્નર જનરલ થયો. ફ્રાન્સીસને

ખિન્ન બે કૌસ્તીલશે તેની વિરૂદ્ધ થયા, અને ૧૭૭૬ સુધી તેને ઘણો હેરાન કર્યો. ક્રાન્સીસથી ઉશ્કેરાયલા ઘણા જણે હેસ્ટીંગ્સપર તોહિમત મૂક્યાં. તેમાં નન્દકુમાર કરીને એક પૈસાદાર ખાલ્લણ મુખ્ય હતો. પણ સુપ્રીમ કોર્ટે તેને તરતજ વિશ્વાસઘાત માટે ફાંસી દીધી ૧૭૭૫, તેનું આજ હેસ્ટીંગ્સ માથે આવ્યું. આ જીવું હતું કેમકે સાચું હોત તો પાર્લામેન્ટ-માં તેનાપર કામ ચાલ્યું ત્યારે તોહિમતદાયેએ એ વિષે કંઈ ઈસારો પણ ન કર્યો. સુપ્રીમકોર્ટ હિંદુલોકોને યુરોપીયનલોકથી ખચાવી ઈંગ્રેજી વ્યાયનો લાભ આપવા સ્થાપી હતી, પણ શરૂથીજ તેણે અન્યાય કરવા માંડ્યો. તેના સમયમાં મરાઠાને માઇસોરની લડાઈએ થઈ. હેસ્ટીંગ્સે ૧૭૭૫માં અયોધ્યાના જીવાન નવાખવઝીર પાસેથી ખનારસ લઈ ચૈયતસીંગ જમીદારને દર વર્ષે ૨૨½ લાખ રૂપિયા ઠરાવી આપ્યું. મરાઠા, હૈદર, ડચને ફ્રેન્ચ લોકોની લડાઈથી ખાલી થયેલો ખજાનો ભરવા હેસ્ટીંગ્સે ચૈયતસીંગ પાસેથી વધારે અડધી ને લશ્કર માગ્યું. ચૈયતસીંગે ના પાડી તેથી હેસ્ટીંગ્સ પંડે ખનારસ ગયો ને ચૈયતસીંગને કેદ કર્યો. શહેરમાં તોફાન ઉઠ્યું, ને ચૈયતસીંગ નાઠો, પણ તે હાર્યો ને ગ્વાલિયર જઈ રહ્યો. તેના ભત્રિજાએ ૪૦ લાખ આપવા કબુલ કરી રાજ લીધું. અયોધ્યાની બેગમને મરનાર નવાખનો સંઘજો ખજાનો ૧૭૭૫ માં મળ્યો તેથી નવો નવાખ પૈસા વગરનો થયો ને તેને માથે ઈંગ્રેજ લોકોનું બારે દુવું હતું, બેગમોએ ચૈયતસીંગને ઉશ્કેરવાનું નવાખે જણાવ્યાથી ૧૭૮૧માં હેસ્ટીંગ્સે તેમની

પાસેથી પૈસા કઢાવવા રજા આપી. નવામિ ને ઇંગ્રજીએ શરમ ભરેલી કૂરતાઓ વાપરી બેગમો પાસેથી ૭૬ લાખ કઢાવ્યા. આ કૃત્યાથી હેસ્ટીંગ્સ ઉપર ઇંગ્લંડમાં સૌ ગુસ્સે થયા ને તેને ૧૭૮૫ માં બોલાવી લીધો. ત્યાં પ્રખ્યાત મહાત્મકતા બર્ક તેનાં મુખ્ય તહેામત મૂકનાર હતો. રોહીલા, ચૈયત-સિંગને બેગમો માટે તેનાપર મુખ્ય તહેામત હતાં. તેનાપર ૧૭૮૮-૯૫ સુધી કામ ચાલ્યું. પછી તે છટી ગયો, પણ તેમાં તેને ૨૦ લાખ ખર્ચ થયા. ૧૭૮૩ માં ફ્રાન્સ પાર્લામેન્ટમાં હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય રાજાને તામિ કરવા ધારો લાવ્યો, પણ તે નાપસંદ થયો. ૧૭૮૪ મુખ્ય પ્રધાન પીટ કરીને તેવાજ ધારો પસાર કરાવ્યો, તેથી હિંદુસ્તાનનું રાજ ચલાવવા એક “બોર્ડઆફ કન્ટ્રોલ” નામની સભા મથાપી, તેના ઉપરી રાજાના એક પ્રધાનને કરાવ્યો, ને તેને ગવર્નર જનરલ નીમવાનો હક આપ્યો. આ વહીવટ ૧૮૫૮ સુધી ચાલ્યો.

(૨) લોર્ડ કોર્નવૉલીસ ૧૭૮૫-૯૩. ૧૭૮૬ માં લોર્ડકોર્નવૉલીસ આવ્યો. તેને સુધારો કરવા હુકમ થયો હતો. તેણે લાંચ ને ભિટની લાલચ તોડવા નોકરીના પગાર વધાર્યા, ને પક્ષા પત તથા કપટનો અત આણ્યો. ૧૭૮૮ માં નિઝામે ગન્ટુર અંગ્રજીને આપ્યું અને તે તથા મરાઠા ટીપુ સામે લડવામાં મદદ કરવા તૈયાર થયા. એથી મહેસોરની વીજી લડાઈ થઈ (૧૭૯૦-૨) કંપનીએ લડાઈ માટે ૪૫૬૦ દીધો. પણ ઇંગ્રેજલોક તેથી ખુશી થયા, ને તેને ઉમરાવ બતાવ્યો. કોર્નવૉલીસનો “પર્મેનન્ટસેટલમેન્ટ” અથવા યગાળાની જ-

મીદારીનો ઠરાવ ધણો પ્રખ્યાત છે. મુગલ રાજ્યમાં ઝમીનદારો વસુલ ઉધરાવી સુબેદારને ભરતા. ધીમે ધીમે તેમણે ન્યાય કરવાની સત્તા ગૃહણ કરી, ને જર્ગારીનો વંશ પરંપરા વહીવટ કરવા લાગ્યા. કંપનીના હુકમથી લૉર્ડકૉર્નવાલીસે તેમને મંગુર રાખ્યા. એથી હાલ ગરિમ એકુતપર ધણો જીલમ ગુજરે છે, એ એની મોટી ખામી ગણાય છે. વળી તેણે મુનસીફ વિગેરેની ન્યાયની કોર્ટો સ્થાપી, પોલીસખાતું રથાખું. પાણું હિંદુઓને મોટા હોદ્દાથી બાતલ કર્યાને ધણીજ હલકી જગ્યાઓ આપી.

(૩) સરજોન શોર. (૧૭૬૩-૮.) ટીપુ, નિઝામને મરાઠાઓની ગડબડથી તેને કંટાળો મળ્યો, તેથી તે તેમનાથી અલગ રહ્યો. ૧૭૬૩ માં વર્તીરઅલી અયોધાનો નવાબ થયો. તેને રાખનો છોકરો, ફુરાયરણી ને ઇંગ્રેજોનો દુશ્મન બનેલ પદચુત કર્યો અને માછ નવાબના ભાઈ સાદતઅલીને ગાદી આપી, વર્તીરઅલીને બનારસમાં રાખ્યો. રક્ષણ માટે અયોધામાં ઇંગ્રેજ લશ્કર રાખવા કરાર થયા તેમાં હવું કે (૧) ઇંગ્રેજ લોકોએજ અયોધાનું રક્ષણ કરવું. (૨) તેના બદલામાં ૭૬ લાખ દરવર્ષે આપવા, (૩) ઇંગ્રેજોને મદદ કરવા નવાબે માત્ર ૩૫૦૦૦ કવાયદી લશ્કર રાખવું, (૪) અને ઇંગ્રેજોની રજા વગર કોઈ રાજ્ય સાથે સંબંધ ન રાખવો.

(૪) લૉર્ડવેલેસ્લી. (૧૭૬૮-૧૮૦૫.) વેલેસ્લી આવ્યો કે તરત તેણે ટીપુ, નિઝામ, મરાઠાને પંજાબ તથા કાશ્મીર

ઝમાનશાહ અબ્દાલીના હુમલાઓથી ખિટ્ટીશ રાજ્યનો નાશ થયો એમ ધાર્યું. પણ તેની જડાકબુદ્ધિથી, તેના ભાઈ કર્નૈનવેલે-સ્કી (વેર્નોન) ની યુદ્ધકળાથી તમામ આફતો વેરાઈ ગઈ. ૧૭૯૫ માં મહમ્મદઅલી મરી ગયો, ને તેના છોકરે કર્ણા-ટક ઇંગ્લેન્ડને આપી પેનશન લીધું. તેજ વર્ષમાં સાદતઅલીને રાજમાં સુધારો કરવા ને બચકર ખર્ચ માટે કેટલોક મુદ્દક આપવા ફરજ પાડી. તેણે મરાઠાઓને વશ કર્યા (ભાગ ઊત્તે) તેણે ૧૮૦૫ માં આ દેશ છોડ્યો. તે ચંચળ ને વિજયી રાજ કર્તા હતો. તેણે ઇંગ્લેન્ડ રાજની હદ ખમણી વધારી સત્તા દૃઢ કરી.

૧૮૦૫ થી ૧૮૧૩ સુધીમાં ત્રણ ગવર્નર જનરલો થઈ ગયા. લૉડકૉર્ન વૉલીસ બીજી વાર આવ્યો, પણ તે થોડા દહાડામાં મરી ગયો (૧૮૦૬). ૧૮૦૫ મરાઠા સાથે સલાહ થઈ. પછી સરજ્યાર્જ બાર્ડો ગવર્નર જનરલ થયો. ને લૉડમિન્ટોએ સિંધના અમીરો, કાબુલ ને ઈરાનના રાજાઓ તથા પંજાબના રણજીત સિંહ સાથે તહ કર્યા. આ વખતે એમ ધારવામાં આવતું હતું કે તેમને રૂશિયને તથા ફ્રેન્ચોએ ઉશ્કેર્યા છે. ૧૮૦૬ માં વેલોરના બચકરે બંડ કર્યું.

“સબ સ્પીડરી સ્પીડમ” એટલે રક્ષણનું બચકર દાખલ કરનાર રાજાએ નિચેની સરત સમજી લેવાની હતી. (૧) ઇંગ્લેન્ડને સર્વોપરી સત્તા કબુલવી (૨) તેમની રાજ સિવાય કોઈ સાથે સંધી વિગ્રહ ન કરવા. (૩) તેમને મદદ કરવા બચકર રાખવું. (૪) અને તેમનાજ રક્ષણ નિચે રહેવું.

(૮) લૉર્ડ હેમ્પ્ડીંગ્સ. (૧૮૧૩-૨૩) અર્લમોર્ચર ૧૮૧૩ માં અહીં આવ્યો. તે પિંડારા લોકનો નાથ કરવા વિચારતો હતો એવામાં નેપાલ સાથે લડાઈ સળગી. ગુર્ખા લોકોએ ભુતવાલના જમીનદારને કેદ કરી રાજ લઈ લીધું અને ત્યાંના ઈંગ્રેજ પોલીસ વાળાને મારી નાંખ્યા. આ ઉપરથી નેપાળમાં ચાર લશ્કર મોકલ્યાં, (૧૮૧૪). ૧૮૧૫ માં કર્નલ આર્ચરલેનીએ રામગઢ, ને મેલુનના કિલ્લા લીધા અને મકવાનપુરમાં અમીર સિંગને હરાવ્યો. તે થરણે થયો ને ૧૮૧૬ માં તહ થયો, તે પ્રમાણે જીતેલો મુલક ઈંગ્રેજને મળ્યો. પછી તેણે પિંડારાઓનો અને મરાઠા સત્તાનો નાથ કર્યો. ૧૮૧૮. (ભાગ ૩). તે ૧૮૨૩ માં વિભાજન ગયો. તે વિજયી રાજ કરી, બહાદુર યોદ્ધો, રાજનીતિ નિપુણ, ને ઉમરાવ સ્વભાવનો હતો.

(૯) લૉર્ડ આમ્હુસ્ટ ૧૮૨૩-૨૮. હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો કે તુરત તેને ખલ્લી લોક સાથે લડાઈ કરવી પડી. ૧૮૨૩ માં ખલ્લ દેશના રાજાએ ઈંગ્રેજના મિત્ર કાચારના રાજાપર ચઢાઈ કરવાથી તથા તેની ખિજ વર્તણૂંકથી કંટાળી લડાઈ કરી. સરઆર્શિયાહુકેમ્પબેન્ને તેમના મોટા મોટા સરદારોને ઘણી લડાઈઓમાં હરાવ્યા. ઈંગ્લેંડ પાછાન આગળ તેઓ પૂરા હાર્યા ૧૮૨૪. ઈંગ્રેજ લશ્કર રાજધાની અમરાપુર તરફ ગયું ને રાજાએ ચાન્ડામો આગળ કરાર કર્યો. તેમાં ઈંગ્રેજને આરકાત વિગેરે ફળદ્રુપ પ્રાંત મળ્યા, એક કોડ રૂપિયાનો માળ્યા ને આસામ, કાચાર કે જેન્ડીયા ઉપર ફરીને દાવો ન કરવા કબ્જાખું. ૧૮૨૬ સેનાધિપતિ લૉર્ડ કામ્પરબીયરે બ-

રતપુરનો કિલ્લો સર કર્યો. ૧૮૨૭ માં દિલ્હીના પેનશનખાનાર બાદશાહને જણાવ્યું કે હવેથી તને હિંદુસ્તાનનો સર્વોપરી સત્તાધીશ ગણવામાં નહિ આવે, પણ ઇંગ્રેજો ગણાશે.

(૧૦) લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટીન (૧૮૨૮-૩૫)-સુધારો- ૧૮૨૮ માં બેન્ટીનના આવવાથી ઘણા સુધારા થયા. રાજ ખર્ચ ગણું કમી કર્યું. લશ્કરને લડતી વખતે ખર્ચ બચું મળતું તે કાઢી નાંખ્યું. દીવાની ને ફૅજદારી ને મુલકીયાતો સુધાર્યાં, ને દેશીઓને છૂટથી બારે જગામાં દાખલ કર્યા. ૧૮૨૯ માં કાયદો કરી સતીનો ધાતકી રિવાજ બંધ પડ્યો. મેજરસ્લીમને આખા દેશમાંથી ઠગ લોકોનો નાશ કર્યો. એ ઠગ લોકો દેવીને પહાને લોકોને લુટતાને સંખ્યાબંધ નિરપરાધી મુસાફરોને મારી નાંખતા. મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં તેમનો વિશેષ ત્રાસ હતો.

મૈસૂરના રાજ્યનો તેણે સારો અંદોજસ્ત કર્યો (ભાગ ૧ ઠો). ૧૮૩૩ માં કર્ગના રાજાને ફરતા અને જુલમ માટે પદબ્રજ કરી કેદી તરીકે બનારસમાં રાખ્યો ને રાજ્ય ખાલસા કર્યું. લૉર્ડ બેન્ટીનને ઇંગ્રેજ કેળવણી માટે શાળાઓ સ્થાપીને વિદ્યાને ધણું ઉત્તેજન આપ્યું. રાજા રામમોહનરાય નામના પ્રખ્યાત અંગાળીવીર આ વખત થયો. તે દિલ્હીના પાદશાહનો એલચો થઇ ઇંગ્લાંડ ગયો; ત્યાં તેણે બાદશાહ તરફથી લૉર્ડ આમહર્સ્ટના ઝાહરનામાથી થએલા અપમાન માટે ફરિયાદ કરી, ને પેનશન વધારી આપવા વિનંતિ કરી. તેણે ધર્મ સંબંધી સુધારાનો પાયો નાંખ્યો, તે મહા વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો.

ઈંગ્લાંડના ખ્રિસ્તી શહેરમાં ૧૮૩૩ માં સ્વર્ગે ગયો. તેનાં પુ-
ત્ર અસ્થિ ત્યાં દાખ્યાં છે. તે સંસ્કૃત, ફારસી, અરબી,
ઈંગ્રેજી ને ગ્રીક વિગેરે ભાષામાં વિદ્વાન હતો.

(૧૧) લૉર્ડ આર્ચબીશૉપ (૧૮૩૫-૪૨). તે ૧૮૩૬માં આબ્દો
તે પહેલાં સરમેટકોફના ચાર્જમાં છાપખાનાં સ્વતંત્ર કર્યો.
આ વખતે અફઘાન લડાઈ શરૂ થઈ ૧૮૩૯. કાબુલના
રાજા શાહસુજન સાથે ૧૮૦૯માં લૉર્ડ મિન્ટોએ મિત્રાચારી
કરી હતી તેને દોસ્તમહમ્મદે હિંદુસ્તાન કાઢી મૂક્યો, તે અંગ્રે-
જનું પેન્સન લઈ અહીં રહ્યો. પછી દોસ્તમહમ્મદે અંગ્રેજોની
મિત્રાચારીનો અનાદર કર્યો, તેથી સર હેનકીનને મેક્નાટનને
લશ્કર આપી શાહસુજનને રાજપર બેસાડવા મોકલ્યા. દોસ્ત-
મહમ્મદ નાસી ગયો ને શાહસુજનને ૧૮૩૯ ગાદી મળી. બીજો
વર્ષ દોસ્તમહમ્મદ શરણે થયો. ૧૮૪૧ દોસ્તમહમ્મદના છોકરા
અકબરખાંએ કાબુલના અંગ્રેજી લશ્કર પર છાપો માર્યો,
હરાબું, ને પાછા ફરતાં દગાયાં સર્વને મારી નાંખ્યા. સર-
મેક્નાટનને અકબરખાને જાતે ગોળીથી ઠાર કર્યો. ૧૮૪૨માં
આર્ચબીશૉપ હિંદુસ્તાનની ઉપજ સુધારીને, પણ અફઘાન લ-
ડાઈનું શરમ ને સંકટકારક પરિણામ લાગીને વિલાયત ગયો.

(૧૨) લૉર્ડ એલનરો. (૧૮૪૨-૪૪) દોસ્તમહમ્મદને અહા-
નાર અફઘાનોએ શાહસુજનને મારી નાંખ્યો. લૉર્ડ આર્ચબીશૉપ
તેમને સળ કરવા બે લશ્કર મોકલ્યાં હતાં જનરલ પેલ્લિક
જલાલાબાદમાં સેલના બહાદુર લડવૈયાની વહારે જઈ અબ્દો.
આ મુઠીબર યોદ્ધાઓએ અકબરખાન સામે મૃત્યુ ટકવા

કર્ચો હતો. બિજા લશ્કરે કુંદહાર સર કર્યું. તેમણે ગીજની અને કાબુલનો નાશ કર્યો, દેશના તમામ કિલ્લા જીતા અને તેઓ અંગ્રેજોની ધાક બેસારી શાન્તિથી પાછા આવ્યા. પછી દોસ્તમહમદ અને બિજા અફઘાન કેદીઓને છોડી મૂક્યા. લૉર્ડએલ્નરોએ સિંધના અમીરોને શિક્ષા કરવા સરઆલ્સ નેપીયરને મોકલ્યો, કેમકે તેમણે અફઘાન લડાઇમાં શત્રુતાનાં ચિહ્ન જણાવ્યાં હતાં સિંધી લશ્કરે મેજર ઔટ્રામ-ના બંગાલા પર હુમલો કર્યો, પણ નેપીયરે અમીરોને મિયાંની અને હૈદરાબાદ આગળ સખત હરાવ્યા. સિંધ ખાલસા કર્યું, અને અમીરોને કેદ કરી બનારસ મોકલ્યા. આ શિક્ષા અન્યાય ભરેલી ને સખત હતી. ૧૮૪૩ આ સમયે સિંધિયા ઘણો નાનો હોવાથી મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ગડગડ થઈ ને લડાઇનાં ચિહ્ન જણાયાં, તેથી એલ્નરોએ ગ્વાલીયર બે લશ્કરે મોકલ્યાં. ગ્વાલીયરની ફોજ મહારાજપુરને પનીયાર આગળ હારી. ૧૮૪૩. એ પછી સિંધિયા અંગ્રેજનો વિશ્વાસુ મિત્ર થયો.

(૧૩) લૉર્ડહાઉડિંગ. (૧૮૪૪-૧૮૪૭) પંજાબના શિખ લોકે ૧૮૪૫માં અંગ્રેજ મુલકપર ચઢાઈ કરી. તેથી હાઉડિંગ પંડે લશ્કરે લઈ પંજાબ ગયો. (ભાગ ૬ ડો.) તેણે હિંદુસ્તાનમાં રહેલા ઠગનો ને સતીની રીતનો નાશ કર્યો. તેણે ખોરાકની ચિંતે ઉપરથી હાંસલ કાઢી નાંખી વેપારને ઘણું ઉત્તેજન આપ્યું.

(૧૪) લૉર્ડડોલ્હોઝી. (૧૮૪૭-૫૬) તરતજ ફરીને પંજા-

બમાં લડાઈ ઉઠી. (ભાગ ૬ ડો.) છેવટ પંજાબ અંગ્રેજી રાજસાથે જોડી દીધું. ૧૮૫૨ માં બીજીવાર અહ્મદીય સાથે આવના રાજાની હઠીલાઈથી લડાઈ ઉઠી, તેમાં પેશ્વા પ્રાંત જીતાયો. ૧૮૫૩માં નાગપુરનો રાજા વગર વારસે મરી જવાથી તે રાજ અંગ્રેજી રાજમાં જોડી દીધું. ૧૮૫૬માં અયોધ્યામાં ધણું અંગ્રેજીને જીતી જાયવાથી તે રાજ પણ લઈ લીધું ને બ્રિટિશ ઇન્ડિયા નવાજને પેનશન આપી કલકત્તામાં રાખ્યો. ઉદ્દેશી ૧૮૫૬માં વિલાયત ગયો. તે હિંદુસ્તાનના મોટા ગવર્નરનરજનરલોમાં ગણાયો. તેનું રાજ આગાધ હતું. તેના વખતમાં રેલવે શરૂ થઈ, તાર ઝડપથી નાંખાયો, ઓરિસા મકાનો, સડકો ને નહેરો બંધાયાં. ગુલ્દેગારને રોજાવવાનું બંધ કર્યું, કલકત્તામાં કોલેજ ૧૮૫૫, અને યુનીવર્સીટીઓ સ્થાપી.

લાર્ડ કેનીંગ (૧૮૫૬-૬૨). કેનીંગનું રાજ સિપાઈઓના બળવાથી મુખ્ય કરીને પ્રસિદ્ધ થયું. ૧૮૫૭ માં સિપાઈઓને કેટલાક બદમાશોએ એમ સમજાવ્યું કે નવી ટોટીઓ ઉપર હિંદુને મુસલમાન બંનેને વટલાવવા ગાય તથા ડુકરની ચરબી લગાવી છે, તેથી તેમણે તે વાપરવાની ના કહી, પણ કેટલાક જાકી અમલદારોના જીતીથી તેઓએ બંડ ઉઠાવ્યું. મિરટ, દિલ્હી, કાનપૂર વિગેરેઠેકાણે યુરોપીયનોને નિરદયતાથી કાપી નાંખ્યા. દિલ્હી ઉપર ઇંગ્રેજી લશ્કરે છાપો મારી લીધું, પણ તેમાં તેમનો સેનાપતિ પડ્યો. હેવલોક અને ઓટાને એકવાર લખનૌને છોડાવ્યું ને બીજીવાર કેમ્પબેલ છોડાવ્યું. આખરે અયોધ્યા વિગેરેમાં અને મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં

સરયુરોઝે બળવા બેસારી દીધો- આ બળવામાં સિંધીયા, જી. પુર, અને પતિઆળાના રાજાઓએ તથા બિજા રાજાઓએ ધણી સહાય કરી. ધોંડુપંથ (નાનાસહિય) વિગેરે મુખ્ય બળવાખોર હતા. ધણાખરા બળવાખોરોને ગોળી ને ફાંસીથી મારી નાંખ્યા. બળવામાં સામેલગીરી જાણાયાથી દિલ્હોના મુગલને કાળેપાણી મોકલ્યો. સરલારેન્સની ચાલાકીથી પંજાબ જોવા દેશ શાન્ત રહ્યો. નેપાળે સહાય કરી. ૧૮૫૬ માં પાછી બધે શાન્તી વ્યાપી ગઈ. ૧૮૫૮ માં કુંપની પાસેથી રાજ લઈ લીધું, ને ઇંગ્લાંડ સાથે જોડી દીધું. ઇંગ્લાંડમાં હિંદુસ્તાનના રાજ માટે નવો પ્રધાન નિમ્નો, ને રાજાનો પ્રતિનિધિ (વાઈસ્રોય) કલકત્તામાં રાજ કરવા લાગ્યો. લોડકેનીંગ પહેલો વાઈસ્રોય થયો.

भाग द्वै.

શિખ (શિખ્ય).

ખાખરના વખતમાં નાનકે શિખ નામની એક ધર્મ સં- બંધી ટોળી સ્થાપી. નાનકે મુસલમાનને હિંદુ ધર્મ જોડી દીધા ને એકેધર્મીત ફેલાવ્યો. ધોમે ધોમે તેના શિખ્ય (શીખ) વધ્યા. ધર્મોધ મુસલમાનોએ કોથે બરાઈ તેમના ગુરૂને ૧૬૦૬ માં મારી નાંખ્યો. ૧૬૭૫ માં ગુરૂ ગોવિંદ થયો, તેણે તેમની લશ્કરી ટોળી બનાવી. તેને તથા તેના કુટુંબીઓને મુસલમાનોએ કાપી નાંખ્યા. હવે બંદા નામના ગુરૂના તા- ખામાં શીખોએ ધણું ધાતકીપણું ચલાવવા માંડ્યું. પણ ફર-

કશીરે બંદા વિગેરેને પકડી કતલ કર્યા. ને શીખોના લગભગ નાશ થઈ ગયો. પણ તરતજ તેઓ પંજાબમાં બળવતરે થઈ પડ્યા. તેમનો મહા સરદાર રણજીતસિંગ ૧૭૮૦ માં જન્મ્યો. તેને માત્ર અઢાર વર્ષની વયે ૧૭૯૮ માં, જેમાનથાહે પંજાબનો ગવર્નર નિમ્નો. તેણે રાજનો વધારો કર્યો, તથા લશ્કર મુધાર્યું. ૧૮૦૬ પટીઆલાને ઝીંદના રાજપર અઢાઈ કરી, પણ લૉર્ડમિન્ટોએ સર મેટકૉફને મોકલી સંધી કરી તેમાં તેણે પટીઆલા તથા ઝીંદપર અઢાઈ ન કરવાનું તથા મિત્ર થવાનું કબ્જુલ્યું. તે ૧૮૩૬ માં મરી ગયો.

લૉર્ડ હાર્ડિંગ ના વખતમાં પહેલી શિખ લડાઈ થઈ. ૧૮૪૫. પંજાબમાં ખુતરેજીને રાજ ફેરફાર થયા પછી રણ. તસિંગની વિધવા ચાંદકુંવરનો છોકરો ફુલીપસિંગ ગાદીએ બેઠો. શિખ સરદારોએ પોતાની એક રાજ સભા સ્થાપી અને રાજને “ખાલસા” (સ્વચ્છ) કહેવા લાગ્યા. લડાઈ સદા આતુર શિખ લશ્કરે ૧૮૪૫ માં ઇંગ્રેજ રાજપર અઢાઈ કરી. પણ સરયુગફે તેમને મુડકી અને ફીરોઝરાહર આગળ સખત હરાવ્યા. ૧૮૪૬ માં સરહેલી સ્મીથે તેમને અલીવાલ આગળ હરાવ્યા. સરયુગફે સ્મીથે સેપ્તાઉન આગળ શિખ ને હુમલો કરી હરાવ્યા. તોપોનો સખત માર ચાલ્યો તેજસિંગ નાઠો, પણ શ્યામસિંગ વિગેરે ધણા સરદારો બહાદુરીથી લડતાં કામ આપ્યા. શિખ લશ્કરે સતલજપાર નાહું ફુલિપસિંગ શરણે આવ્યા, ને ઇંગ્રેજ લોકે લાહોરનો કિલ્લો કબજે કર્યો. લડાઈના ખર્ચ પેટે કાશ્મીર ગુલામસિંગને એક

કોડ માટે વેચ્યું. ૧૮૪૬. સંધિ થઈ તેના કરાર (૧) સત-
લજ ને બીઆસ વચ્ચેનો જલંધર દોઆમ ઇંગ્રેજ ને આપવો
(૨) લાહોરમાં રેસીડેન્ટ રાખવો, ને ફુલિપસિંગ મોટો થાય
ત્યાં સુધી તેને પૂછીને ચાલવું. (૩) લડાઈનું ખર્ચ આપવું.
(૪) લાહોરમાં ઇંગ્રેજ લશ્કર રાખી ખર્ચ આપવું.

બીજી શિખલડાઈ લાડે એહ્લોઝીના વખતમાં થઈ. ૧૮૪૮
માં મુળરાજે મુલતાનમાં બંડ કર્યું, તેને ઇંગ્રેજ અધિકારીના
ખુન કરાવ્યાં. આ બંડ આખા પંજાબમાં ફેલાયું. લાડેગઢે
મુલતાનપર છાપો માર્યો, પણ ચિલ્લિચ્ચનવાળાની મોટી લડા-
ઈમાં જય મળ્યો નહિ તેથી ઇંગ્લંડને હિંદુસ્તાનમાં બારે ગડ
બંડ થઈ ૧૮૪૯. પણ તરતજ ગુજરાતની મોટી લડાઈમાં
શિખ અને અફઘાન લોકોનો ધાણ વળી ગયો. ગુજરાત
ચિનાબ ને જલમ નદી વચ્ચે નાનું શહેર છે. શેરસિંહ વિગેરે
મુખ્ય સરદાર શરણ થયા, એક મોટો દરબાર બરીને ફુલવ-
સિંગે પંજાબના રાજાના રાજાનામાપર સહી કરી ઇંગ્રેજને
આપ્યું, ને પોતે ઇંગ્લંડમાં જમીંદાર તરીકે જઈ રહ્યો. હાલ
તે ત્યાં કીશ્વીયત થયોછે ઇંગ્રેજ આી પરણ્યો છે. તેને બારે
પેશન મળેછે. પંજાબ ઇંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી દીધું ને સર
હેલી તથા સરજહોન લોરેન્સ (વાઇસ્રોય) ને કમીશનર નિ-
મ્યા. ૧૮૪૯. શિખલોકનાં હયાયાર લીધાં.

મહેસૂર.

હેદરઅલ્લી. ૧૭૦૨-૧૭૮૨. હેદરના રાજામાં મહેસૂરનું રાજ

ધાણું બળવાન થઈ પડ્યું. તે જૈસૂરના હિંદુ રાજાના લકશ્કર
 નો નાનો ઉપરી હતો. ૧૭૬૧ માં રાજા તથા દિવાનને કાઢી
 મૂકી પોતે સુલતાન થયો. ૧૭૬૫ માં માધવરાવ પેશ્વાએ તેને
 હરાવી જીતેલો મુલક પડાવી લીધો, તથા ૩૨ લાખ રૂપિયા
 લીધા. ૧૭૬૬ મલબાર, ને કાલીકટ (દગાથી) લીધાં. પહે-
 લી જૈસૂરની લડાઈ. (૧૭૬૭-૬) તેની સત્તા અટકાવતા
 ઇંગ્રેજ, નિઝામ ને પેશ્વાએ સંપ કર્યો. હૈદરે મરાઠા તથા નિ-
 ઝામને લાંચ આપી ફેડ્યા. નિઝામે તેને સહાય કરી. કર્ન-
 લસ્મીથે હૈદરને નિઝામ બંનેને ચંગામને ત્રીનોમાલી આગળ
 હરાવ્યા. ૧૭૬૭. અવારનવાર ફેરફાર પછી હૈદર એકદમ
 મદ્રાસ આવ્યો, ને ઇંગ્રેજોને સલાહ કરવાની ફરજ પાડી.
 જીતેલી જગ્યાઓ અરસ્પરસ પાછી આપી. આ પ્રમાણે
 શરમ ભરેલી રીતે લડાઈનો અંત આવ્યો. ૧૭૬૯. તેજ
 વર્ષમાં માધવરાવ પેશ્વાએ ફરી હૈદરપર ચઢાઈ કરી. હૈદરે
 ધણી લડાઈઓમાં હારવાથી પોતાના રાજાનો સંબંધો ઉત્તર
 ભાગ તથા ભારે ખંડણો આપી સંધી કરી. ૧૭૭૮ સુધીમાં
 પુનાની ગડબડથી તેણે પોતાનો બધો મુલક પાછો મળ્યો.
 જૈસૂરની બીજી લડાઈ, (૧૭૮૦-૮૪.) હૈદર નિઝામ અને
 મરાઠાએ ઇંગ્રેજને કાઢી મૂકવા સંપ કર્યો. ૧૭૮૦ માં કણ્ણા-
 ટકપર ચઢાઈ કરી ધણી કિલ્લા લીધા. ઇંગ્રેજ લશ્કરના સ-
 રદાર બેલીને હરાવી કેદ કર્યો. ઇંગ્રેજ સેનાધિપતિ મલો
 શરમ ભરેલી રીતે મદ્રાસ નાશી ગયો. તરત બંગાળે ખબર
 ગઈ ને હૈદરે સરખાવે કૂટને મોકલ્યો. કૂટે તેને વારા-

ફરતી પોર્ટોનાંવો, પોલીસીરે અને સોલિંગરે આગળ હરાવ્યો. ૧૭૮૧. કૂટે મંદગીથી ૧૭૮૨ માં રાજીનામું આપ્યું, ને હૈદર પણ તેજ વર્ષે મરી ગયો.

ટીપુ સુલતાન. ૧૭૮૨-૯૯. હૈદર પછી તેનો પુત્ર ટીપુ ગાદીએ આવ્યો. તે ફર, ઘાતકી અને તેના બાપ જેવો યોદ્ધો હતો. તેને ઇંગ્રેજો ઉપર ઘણોજ ધિક્કાર હતો. મહેસૂરની લડાઈ ચાલું કરી. કર્નેલ ફુલર્ટન શ્રીરંગપટ્ટણ તરફ ધરતો હતો પણ તરત એક બિજ્જની જીતેલી જગ્યાએ પાછી આપી સંધી કરી. ૧૮૮૪ આ રીતે બિજ્જ લડાઈનો પણ શરમ ભર્યો અન્ત આવ્યો. પછી ટીપુએ ૧૭૮૪ થી ૯૦ સુધી ઘણી જીતો મેળવી. તેણે કનાડા, કર્ગં ને મલ્લપાર જીત્યાં. હિંદુતાં દેવળ ને મૂર્તીઓનાં નાશ કર્યો, ને જીલમથી તેમને મુસલમાન કર્યાં. ૧૭૯૦ માં ત્રાવણકોરપર ચઢાઈ કરી. મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈ. ૧૭૯૦-૯૨. ત્રાવણકોરનો રાજા ઇંગ્રેજોનાં મિત્ર હતો. લૉડકાર્નવૉલીસે તેનું રક્ષણ કરવા નિશ્ચય કર્યો. તેણે નાના ફડનવીસ અને નિઝામને જીતેલો મુલક હોંઘી લેવાની લાલચે મેળવી લીધા. ૧૭૯૦ કાર્નવૉલીસ પંડે લડવા આવ્યો. ૧૭૯૧ માં તેણે બેંગલોરે લઈ ટીપુને અરીફેરા આગળ હરાવ્યો. સામન ખુલ્લાથી તે મદ્રાસ ગયો. પણ ટીપુના ઘણા કિલ્લા જીત્યા. ૧૭૯૨ માં રંગપટ્ટણને ઘેરો ઘાલ્યો. ટીપુએ સંધી કરી, અડધું રાજ્ય ને ત્રણ કોડ ઇંગ્રેજને આપ્યા. ત્રીશજાખ મરાઠાને આપ્યા, ને બે છોકરાને સાનમાં મોકલ્યા.

હયા. નિઝામને મરોડા આ વખત પણ દગો રગ્યા તોપણ
 કાર્નવાલીસે કરાર પ્રમાણે જીતેજો મુલક વહેંચી લીધો. ઇંગ્લેન્ડ-
 નેને બારમાહાલ, દીન્દીગાલને મેલબાર મળ્યાં. કર્ગ તેના
 રાજને પાછું સોંપ્યું. મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈનો કાર્ગ બરેલો
 અત્ત આવ્યો. ૧૭૯૨. મહેસૂરની ચોથી લડાઈ. ૧૭૯૮-૯૯.
 લૉડવેલ્સ ૧૭૯૮ માં આવ્યા ત્યારે ઇંગ્લેન્ડ સામે ટીપુ, નિઝા-
 મ સિંધીયા અને ઝેમાનશાહે સંપ કર્યો હતો. પહેલા ત્રણને
 ફ્રેન્ચોએ ખૂબ ઉશ્કેર્યો હતા. લૉડવેલ્સનીએ નિઝામ સાથે
 “સંપસાડરી” સંધી કરી. તેનું મોટું લશ્કર કર્નલ વેલેરલીને
 સોંપ્યું. જનરલ સ્ટુઆર્ટઅને હેરીસે મહેસૂર પર ચઢાઈ કરી. સીડા
 સૂર આગળ ટીપુને સ્ટુઆર્ટ અને માલ્વલી આગળ હેરીસે હરા-
 વ્યા (૧૭૯૯). ત્રીંગપટ્ટણને ઘેરો ઘાલા લંધું. ટીપુનું મડક
 પાંડળીમાંથી જડ્યું તેને લાલબાગમાં દાટ્યું. વેલેરલીએ
 થોડો મુલક નિઝામને આપ્યો ને ઇંગ્લેન્ડે માટે કનારા, કોઈ-
 મ્પટરને વાઈનાદ લીધાં. જુના હિંદુરાજના એક બાળકને
 ગાદીએ બેસારી વેલેરલીને રાજકરવા નિર્ણયો. આ જીતથી
 બ્રિટિશ સત્તા સર્વોપરી થઈ. ૧૮૩૨ માં લૉડ બેન્ટીકે અંગ્લિ-
 રથી કંટાળી ઇંગ્લેન્ડ કારબાર કર્યો. ત્યાંનો રાજ મરી ગયો, ને
 તેના વારસને હમણાં રાજ સોંપ્યું. હાલનો જવાન રાજ ધ.
 જો અંગળ, લોકપ્રિય, વિદ્વાન ને સુધારાને ચલાનારોછે. તેણે
 મહેસૂરમાં નાનાપાયાપર માર્બેન્ટ સ્થાપી છે.

ભાગ ૭.

વાઈસ્રોય. ૧૮૫૮-૧૮૮૩

(૧) લૉર્ડકેનીંગ. ૧૮૫૮-૬૨. પાર્લામેન્ટના ગ્રાહરનામા પ્રમાણે લૉર્ડકેનીંગ પહેલો વાઈસ્રોય થયો. તેના વખત પહેલાં ૧૮૫૬ માં ઈરાન અને ચીન સાથે લડાઈ થઈ. (૧) ઈરાની લોકને હેરાત લેતાં ઇંગ્રેજોએ અટકાવવાથી તેઓ ગુસ્સે થયા હતા, સરજેમ્સ ઓટ્ટોમન ઈરાની લશ્કરને હરાવી ઘણી જગાઓ લીધી તેથી શાહ પારીસમાં સલાહ કરી ૧૮૫૭. (૨) ચીન લોકોએ ઇંગ્રેજનું અપમાન કરવાથી લૉર્ડ એલજનને ચઠાઈ કરી, અપમાન કરનારને પકડી ક. લકેતે આણ્યો. ચીનના બાદશાહે સલાહ કરી યૂરોપની મુખ્ય પ્રજાને વેપારની છૂટી આપી.

(૨) લૉર્ડ એલજન ૧૮૬૨-૪. બજવાના વખતમાં વિલાયતથી ચીનની લડાઈ માટે આવેલ લશ્કરની તેણે વખતસર મદદ આપી હતી.

(૩) લૉર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૪-૬૯. આ બંજો ને લોકપ્રિય વાઈસ્રોય પંજાબનો કમીશનર હતો. ત્યાં પણ ઘણી લોકપ્રિયતા મેળવી હતી. બજવાના વખતમાં તેનાજ ઉદ્દાપણથી પંજાબ શાન્ત રહ્યું અને ઇંગ્રેજોને શીખની મદદ મળી.

(૪) લૉર્ડ મેયો. ૧૮૬૯-૭૨-મેયોના ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનને લાભકારી હતા ને તે ધીમે ધીમે અમલમાં આવત, મધ્ય

એન્ડમાન્ડના એટમાં કેદીઓનાં દુઃખ નિવારણ કરવા ગયેલા આ દયાળુ પુરુષને કોઈ અફધાન કેદીએ છરીથી જખમ કરી મારી નાંખ્યો, તેથી બરતખંડમાં ને ઇંગ્લંડમાં ઘણીજ દીલગીરી ફેલાઈ. તેના વખતમાં શાહજાદો આલ્ફ્રેડ બરતખંડમાં આવ્યો, તથા કાલુજના અમીર શેરઅલીની વાઈ-સાંચે મુલાકાત લીધી.

લૉર્ડ નૉર્થબ્રુક. ૧૮૭૨-૭૬. તેના વખતમાં વડોદરાના ગાયકવાડ મહારાજાવને ત્યાંના રેસીડેન્ટને ઝેર દેવાનાં આરોપ મૂકી પદભ્રષ્ટ કર્યો, પણ આરોપ સાબીત ન ડર્યો, ને રાજ્ય કરતાં ન આવડવાથી મદ્રાસમાં દેદ રાખી એક દત્તક તિયાજીરાવને ગાદીએ બેસાડ્યો. ૧૮૭૪. ૧૮૭૫ માં પાટવી કુંવર પ્રીત્ત્સ ઝાંફ બેલ્સ હિંદુસ્તાન જોવા આવ્યો.

લૉર્ડલીટન. ૧૮૭૬-૮૦. મહારાણી વિક્ટોરીયાએ ૧૮૭૭માં કૈસરેહિંદ. નું પદ ધારણ કર્યું. દિલ્હીમાં બારતવર્ષનાબધા ભૂપતિ એકઠા થયા. તે વર્ષે દક્ષિણમાં દુકાળ પડ્યો. દુકાળનું ખર્ચ કરવા લૈસેન્સટેક્સ નાંખ્યો, મિઠાની જકાત વધારી દીધી, વિજાયતવાળાનાં કાપડની જકાત કાઢી નાંખી, પુસ્તકો, વર્તમાન પત્રો ને ચોપાનીયાં ખુશી પડે ત્યારે સરકાર ખંધ કરે તથા દેશીઓ હથીયાર ન રાખે એવા કાયદા કર્યા ૧૮૭૮. અધૂરામાં પૂરે અફધાનીસ્તાન જોડે લડાઈ ઉઠાવી. અમીરને રશીયનોએ ઉશ્કેર્યો છે એવી સંકાપી, તથા રશીયન એલમીને કાલુજમાં રહેવા દેતાં અંગ્રેજ એલમીને

સરહદપરજ અટકાવવાથી લડાઈ થઈ. ઇંગ્રેજોએ કંદહાર રહેલાઈથી લીધું ને જલાલાબાદ જીત્યું, તેથી અમીર પોતાના છોકરા યાફુજખાનને ગાદી સોંપી મધ્ય એશીયામાં નાઠો. પણ ત્યાં મરી ગયો. યાફુજે સલાહ કરી ઇંગ્રેજ એલમીને પોતાના દરબારમાં રાખ્યો. ૧૮૭૬. ત્રણ મહિનામાં અફઘાનોએ ખંડ કરી એલમીને તથા તેનાં માણસોને મારી નાંખ્યાં. ઇંગ્રેજ લશ્કરે ફરી ચઢાઈ કરી, અમીર શરણ થયો, ને કાબુલ પડ્યું. એલમીખાતાના ખુનીઓને ફાંસી દીધી. અમીરને તથા તેના કેટલાક સરદારોને કેદ કરી બરતખંડમાં લાવ્યા. અફઘાનોએ ફરી ખંડ ઉઠાવ્યું પણ તેમને શરપૂરની લડાઈમાં સખત માર માર્યા, ગીજનીનો કીલ્લો પડ્યો ને આખા દેશમાં ઇંગ્રેજો ફરી વળ્યા. યાફુજખાનો બાઈ અબુજખાન હેરાતનો સુબો હતો તેણે કંધાર પર ચઢાઈ કરી, મૈવંદ આગળ ઇંગ્રેજ લશ્કરે માર ખાધો, ને કંધારને ઘેરો ઘાલ્યો. કંધાર છોડવવા જનરલ રોબર્ટ કાબુલથી ચલ્યો, ને અફઘાનોનો કંધાર આગળ ઘાણ કાઢી નાંખ્યો. અબુજખાન રહેમાન નામના સરદારને કેટલીક સરતોથી રાજ સોંપી ઇંગ્રેજ લશ્કરે કાબુલમાંથી પાછું આવ્યું. આ વખતે કંધાર સુધી રેલવે બાંધવાનું શરૂ થયું. ૧૮૮૧.

લૉર્ડરીપન. ૧૮૮૦. બરતખંડની પ્રજાને હાલ અતિ પ્રિય થઈ પડેલા આ ખરા ઉમરાવે આવ્યા પછી ગયા રાજના ઘોઠાળા તોડી નાંખ્યા. પૈસાની લૂટ, હિસાબનાં બોપાળાં, ને વર્તમાનપત્રપરના ઘાંતકી કાયદાને તેણે ધિકારી કાઢ્યાં. સ-

રેકારીઆતામાં દેશી ઓળો વાપરવા, ને દેશીઓને વિધાસની જગામાં દાખલ કરવા માંડ્યા. કેળવણીની રીત તપાસવા કમીશન નિમ્નું, ને શહેરોની મ્યુનીસીપાલિટીનો કારભાર શહેરીઓને જ સોંપવા ઠરાવ કર્યો. સરકારના વિધાસુ દેશી અધિકારીઓ પુરપિયન ગુલેગારને શિક્ષા કરી શકે તેવા કાયદો કરવા વિચારે ચાલે છે, તેને “ઈલમર્ટબિલ” કહે છે. આ નિષ્પક્ષપાતિ ઉમરાવથી હથીયાર સંબંધી ધારો તથા બિજા ધણા નુકશાન કર્તા ધારાઓ ૨૬ થવાની ને બારતવર્ષનું બહું યાય તેવા ધારા બંધાવવાની સર્વ પ્રજા ઉત્કંઠા રાખે છે. આજ સુધી થયેલા રાજ પ્રતિનિધીઓમાં સર્વથી પહેલો નંબર હજી સુધી લૉર્ડ રોપન ને આપીએ છીએ. ૧૮૮૩

પૂર્વળી ભાગ.

ખ્રિ. સન પહેલાં ૫૬ વર્ષ ઉપર માળવામાં મહાન વિક્રમ રાજ થયો. તે ધણો ચતુર. ઉદ્યોગી ને પરદુઃખ બંજન હતો. તેના પરોપકાર વિશે આજ પણ અભદત વાર્તાઓ લોકોમાં ચાલે છે, અને ખ્રિ. પૂ. ૫૬ મા વર્ષથી ઉત્તર ભારત વર્ષમાં એટલે નર્મદા નદીથી ઉત્તરના પ્રદેશમાં તેનો સંવત ચાલે છે.

ખ્રિ. સ. ૭૭ માં દક્ષિણમાં મહારાષ્ટ્રમાં શાહીવાહન રાજ થયો. તેનો થક નર્મદા નદીથી દક્ષિણના પ્રદેશમાં એટલે આખા દક્ષિણ ભારતવર્ષમાં ચાલવા લાગ્યો. દંત કથા ચાલે છે કે તે કુંભારનો છોકરો હતો ને માટીનાં પૂતળાંના બચ્ક-

૨થી લડવા જઈ વિક્રમને તેણે જીત્યો હતો, પણ તે અ-
સંભવિત છે, કેમ કે વિક્રમ તો ઘણાં વર્ષ પહેલો થઈ ગયો.

લૉર્ડ વિલિયમ્સટીકે ના સમયમાં ૧૮૩૦ માં કલકત્તામાં
બ્રહ્મસમાજ સ્થાપ્યો, તેણે હિંદુ ધર્મનો સુધરેલા રૂપમાં ભા-
રતવર્ષમાં પ્રસાર કર્યો. તેના સ્થાપક પ્રખ્યાત રાજા શ્રી
રામમોહનરાય હતા. તે ૧૮૩૧ માં વિલાયત ગયા અને
૧૮૩૩ ના સપ્ટેમ્બરની ૯ તારીખે બ્રિટનમાં તેમનો કાળ
થયા પછી મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકોરે બ્રહ્મસમાજનો પાયો દઢ
કર્યો. બાબુ કેશવચંદ્રસેનના ૧૮૫૫ માં ભારતવર્ષમાં બ્રહ્મસ-
માજ સ્થાપવા પછી બ્રાહ્મ ધર્મ ઘણો સુધરોને પ્રસારી ગયો
છે. આખા ભારત વર્ષમાં પશ્ચિમની બાપાઓ ભણેલા
અને મતંત્રતાથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરનારાઓમાં ઘણો
ભાગે એ ધર્મ હાલ ચાલે છે.

૧૮૩૨ માં સ્વદેશ શુભ કર્તી પ્રખ્યાત કરસનદાસ મૂળ-
જીનો જન્મ થયો. ભારત વર્ષમાં તે વખતે અતિ પ્રસારેલા
અને અતિ અનીતિ ભરેલા વલ્લભી પંથનાં પોગણ તેણે
વેરવા માંડ્યા. તેથી ૧૮૫૨ માં “મહારાજ લાયબલકેસ” મું-
બઈમાં ચાલ્યો. સત્યતાથી અને દઢતાથી કરસનદાસનો
વિજય થયો, અને અનીતિને સખત ફટકો લાગ્યો, લોકોને
એથી દેવ અને ગુરૂમંદિરોમાં થતાં કૃત્યોનું ભાન આવ્યું, સ્વ-
તંત્ર વિચાર સુગ્રાહ્ય, અને ધિત્રે ધિત્રે ખરા માર્ગ ચાલવા
લાગ્યા. ૧૮૫૩ માં કરસનદાસ વિલાયત ગયા, અને ૧૮૭૧

ગુજરાતમાં કાઠીયાવાડના લીંબડી ગામમાં મહર્ષિ પામ્યા. તે
 ધણા વિદ્વાન, નીતિવાન, ધૈર્યવાન અને સત્યવાન હતા.
 તેમનાં નીતિવચન તથા ઇંગ્ત્રાંડની જુહાફરી ગૂજરાતી ભા-
 શામાં વખણાય છે. ૧૮૦૬ માં તેમનાજ જેવા વીરપુરુષ
 ફર્ગારામ મહેતાજીનો સુરતમાં જન્મ થયો. તેમણે મોટા મોટા
 બહુમરોના સામા થઈ સૈંકડો વર્ષથી જામી ગયેલા વહેમોને
 તોડ્યા. ૧૮૪૪ માં સુરતમાં માનવધર્મ સભા સ્થાપી. તેમણે
 અમલદારોના કેટલાક જુલમ અટકાવ્યા, ૧૮૭૭ માં
 તેમનું મહર્ષિ થયું. તેમનામાં પણ કરસનદાસ જેવાજ સદ-
 ગુણો ભર્યા હતા, ૧૮૯૧ માં રાવસાહેબ મહીપતરામ રૂપ-
 ગુજરાતમાંથી પહેલ વહેલા વિલાયત ગયા.

ઉપર કહેલી ગિનાઓમાં ભારતવર્ષે ધીમે ધીમે આંધળી
 હઠ તજી દીધી, અને તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે ભારત
 વર્ષના જગ પ્રસિદ્ધ યોદ્ધાઓ બધી પૃથ્વીના રણક્ષેત્રોમાં ધૂમવા
 આતુર થયા. રશિયા ટર્કિને યુરોપમાં લડાઈ થઈ તે વખતે
 ઇંગ્રેજ સરકારને રશિયા વચ્ચે ચક્રમક ઝરવાનો સમયઆવ્યો.
 ત્યારે ભારતવર્ષના શૂરાઓ યૂરપખંડમાં રશિયાનોને મારી ઇંગ્રે-
 જ માન જળવવા ભૂમધ્ય સમુદ્રના માછામિટમાં ગયા. ગયે
 વર્ષ ૧૮૮૨ માં ઇજિપ્તમાં બળવો થયો ને આરાબી પાંચેના
 નામના ત્યાંના સેનાધિપતિએ ઝનુનમાં આવી યરપિયનલોકને
 સિકન્દ્રિયામાં કતલ કર્યા. ત્યાંનો ખેદીવ નાકો ને ઇંગ્રેજને શર-
 ણ આવ્યો. ઇજિપ્તમાં અંબરથી ઇંગ્રેજ કાફલાએ સિકન્દ્રિયા-
 ના સુંદર શહેરપર તોપોનો માર ચલાવ્યો, ને બળવાખોરોએ

ભૂટી બાળી નાંખ્યું. સરગર્નેટ વુલ્ફી લશ્કરે લઈ દેશમાં ગયો. ભારતવર્ષથી પંદર હજાર યોદ્ધા ગયા ને તેલલકપીરના કુશ્ક-માં બંડખોરે હાર્યા ને નાઠા. રાજધાની કેરોમા અરાબી કેદ પકડાવો. આપણા લશ્કરે આ લડાઈમાં ઘણી આગેવાની કરી, અને ઘોડા યોદ્ધાઓ ઇંગ્લેંડ ગયા, ત્યાં કેસેરેહિંદે તથા સર્વ પ્રજાએ ધણું માન આપ્યું. અરાબી અને તેના સાથીઓને સિંહલદ્વિપ (લંકા) માં કેદ રાખ્યા ને દેશને થાળે પાડી, એદીવને ગાદી બેસાડી ભારતર્ષના યોદ્ધાઓ વિજયી થઈ સ્વદેશ આવ્યા.

પરીક્ષામાં આવતા પ્રશ્ન.

૧૮૭૯.

૧. બાબરે હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કરી તે અગાઉ કયા કયા પારકા રાજ વાળાઓએ હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈઓ કરી હતી? એ દરેક ચઢાઈનું ધણું ટુંકમાં વર્ણન આપો. ૧૦

૨. મરેઠાઓના ઉદય તથા તેમની લડાઈ કરવાની રીત વિશે તમને જે અચર હોય તે લખો. તથા શીવાજીના જીંદગીનો અહેવાલ આપો. ૧૦

૩. દુપ્લી તથા કંઠાઈવની જીંદગીના અહેવાલ આપતાં ઇંગ્રેજ તથા ફ્રેન્ચ લોક વચ્ચે હિંદુસ્તાનમાં જે લડાઈઓ થઈ તે વિશે લખો. ૧૦

૪. મૈસુરમાં મુસલમાનનું રાજ થયું તે અગાઉ કોનું રાજ હતું તથા હાલ કોનું રાજ છે. મુસલમાન રાજ શી

રીતે થયું તથા શી રીતે નાથ પામ્યું તે લખો. ૧૦

૫. વૉરનહેસ્ટિંગ્સ તથા લાર્ડ વિલ્કમ બેન્ટિકની કાર-
કીર્દિનું વર્ણન આપો. ૧૦

૬. છેલા પેશાનું જન્મ વૃત્તાંત લખો, તથા પેશાના રા-
જનો શી રીતે અંત આવ્યો તે લખો. ૧૦

૭. હાલ હિંદુસ્તાનને રાજ કારભારને માટે કયા કયા
ભાગોમાં વહેંચેલું છે તથા એ જુદા જુદા ભાગોમાં કેવી
રાજનીતિ છે તે લખો. ૧૫

૧૮૮૦.

(૧) અશોકની કારકીર્દિનું અને તેના વખતમાં રૈયતની
સંસારી અને રાજકીય હાલત કેવી હતી તેનું ટુંકામાં
વર્ણન કરો, અને તેના સંબંધમાં બાદ ધર્મની ચટતી પડ-
તીનાં કારણ લખો, ૧૦

(૨) બાબરે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો ત્યારે કયા કયા સ્વતંત્ર
રાજ્યો ભરતખંડમાં હતાં? તે રાજ્યો કયા કયા બાદ-
શાહોના વખતમાં દિલ્લીની ગાદી સાથે જડાઈ ગયાં? ૧૦

(૩) મોગલ બાદશાહોના વખતમાં અને તેમના પહેલાં-
ના મુસલમાન પાદશાહોના વખતમાં હિંદુ લોકોની
સ્થિતિ કેવી હતી તેનો મુકાબલો કરો. અકબર અને ઔરંગ-
ઝેબની રાજનીતિ સરખાવો અને તેથી રાજ ઉપર શી
અસર થઈ તે લખો. ૧૨

(૪) છેલ્લો બાહુરાવ ગાદીએ બેઠો તે વખત કયા કયા

મરાઠા સરદાર તથા રાજાઓની સત્તા કયે કયે ઠેકાણે રથપાઈ ચુકી હતી? ૮

(૫) સન ૧૭૬૧, અને ૧૮૫૭ માં શા માઠા બનાવો બન્યા અને તેથી બરતખંડ ઉપર શી અસર થઈ તે લખો. ૧૨

(૬) પંજાબ, પેશુ, અને સિંધ ક્યારે અને શા બનાવો બનવાથી ઇંગ્રેજ સરકારના કબજામાં આવ્યા? ૧૧

(૭) ક્લાઈવ, પેહેલો બાજુરાવ, અને સરવુલ્લભ ખેડીકની હકીકતો જાણતા હો તે લખો. ૧૨

૧૮૮૧.

(૧) હિંદુસ્તાનપર પરદેશી કયા કયા રાજાઓ પરથી અને કયા સાલમાં વખતે વખતે હુમલા થયાં છે અને દરેક હુમલાનું સંક્ષેપ વર્ણન આપો. (૧૬)

(૨) નીચે લખેલાં શહેરો અને પ્રાંતો ઇંગ્રેજ સરકારને હસ્તગત ક્યારે થયાં, ને શી રીતે થયાં-મુંબઈ-વસાઈ-સિંધ બંગાળા-પંજાબ-અયોધ્યા-મૈદ્વીસુર, બરતપુર-પેશુ-સુરત (૧૦)

(૩) મોગલ સેનશાહામાંથી કયા પાદશાહો સૌથી વધારે પરાક્રમી હતા? મુસલમાની રાજાઓનો વધારેમાં વધારે ફેલાવ થયો ત્યારે હિંદુસ્તાનનાં કેટલો ભાગ તે રાજામાં આવી ગયો હતો ને તેના મુખ્ય પ્રાંતો કોના રાજામાં અને શી રીતે હાથ કરી લીધા હતા (૧૪)

(૪) નીચે લખેલાં યુદ્ધો ક્યારે કોની વચ્ચે અને શા પરિ-

જામ થયાં તે સહીત લખો-આરગામ-મહીદપુર-પાણીપતની
ખીજી લડાઈ-આનસુરા-ત્રીનોમાલી-પોઠોનાવો-સોલોંગડ—
માલવેલી-ફરકાવાદ-કોરેગામ (૧૦)

(૫) વસાઈ અને સાલબઈનાં તહનામાંના કરાર લખો
ને પેહેલી મૈસુરની લડાઈનું વર્ણન (૧૨)

(૬) શાહજહાં-લાઈ દલહુશીનું જન્મ અરિત્ર લખો (૮)

(૭) નીચે લખેલાં વર્ષોમાં શા બતાવ બન્યાછે

૧૩૪૭-૧૨૯૦-૧૫૨૪-૧૭૬૧-૧૫૭૪-૧૬૧૫-૧૭૭૫-

૧૮૦૦-૧૮૦૫

૧૮૮૨.

માર્ક.

૧ પાણીપત આગળ કેટલી લડાઈઓ થઈ, તે કોની
કોની વચ્ચે થઈ અને તેનો શો પરિણામ થયો ? ૮

૨. નાદીરશાહે હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરી તે વિશે બાણતા
હો તે લખો. ૮

૩. અહમદશાહ અબદલીએ હિંદુસ્તાનપર કેટલીવાર
ચઢાઈ કરી તે શા શા હેતુથી કરી અને દરેક ચઢાઈનો પ-
રિણામ શો થયો ? ૧૦

૪, નીચે લખેલા મહાન પુરુષો વિશે જે બાણતા હો તે
લખો: ૧૫

ફાર્સી, શીવાજી, ટીપુ, લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટિક, અને
બીજા બાજીરાવ પેશ્વા.

૫. નીચે લખેલા પુરુષો કયા સાત્રમાં થયાં, કોની કોની

વચ્ચે થયાં, અને તેનો શો પરિણામ થયો ? ૧૪

ગુજરાત, વાંડીવાસ, સિકો, પોર્ટોનોવો, મહીષપુર,
હાઇદરાબાદ, પનિઆર, મૂડકી, ખાસી. અને થાનેશ્વર.

૬. લાર્ડ એલેનબરો તથા લાર્ડ કાર્નવાલિસની કારકીર્દિનું
વર્ણન આપો. ૧૦

૭. સીખલોકો, ધુરખા લોકો અને પિંઢારા લોકો વિશે જે
જાણતા હો તે લખો. ૧૦

રોહિલા લોકોની સાથે લડાઈનો હેવાલ લખો.

૧૮૮૩.

૧. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીનકાળમાં કયાં કયાં રાજ્યો
હતાં તેઓનાં નામ, તથા તેઓની જગ્યાએ હાલમાં કયાં
કયાં પ્રાંતો છે તે, તથા તેમાંના દરેકના એક રાજાનું નામ,
તથા વિશે જાણવા જોગ ખીના લખો. ૧૦

૨. હિંદુઓના વેદનાં નામ, તથા તેમનાં જીવનનાં વીરરસ
કાવ્યો, તથા નાટકો તથા કાવ્યદાનાં પુસ્તકમાંથી મુખ્ય મુખ્ય
પદ્યનાં નામ લખો.

૩. અકબર પાદશાહનું રાજ્ય શાને વાસ્તે, અને શાહ
જહાનનું શાને વાસ્તે પ્રખ્યાત થયું ? ૭

૪. મુસલમાની રાજ પ્રથમ હિંદુસ્તાનમાં સ્થપાયું તે
અવધ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં કયાં કયાં મોટાં રાજ્યો હતાં તેનાં
નામ લખો. ૭

૫. મરાઠી રાજ સ્થાપનાર શીવાજી તથા સવાઈ માધ-
વરાવની હકીકત લખો.

૬. નીચે લખેલાં વર્ષમાં કઈ કઈ બીનાઓ બની તે
લખો:— ૧૨

૧૭૪૮, ૧૫૫૬, ૧૧૯૧, ૧૫૬૫, ૧૭૯૯, ૧૭૬૦,

૧૮૦૩, ૧૮૪૩, ૧૪૯૮, ૧૭૭૩, ૧૮૧૮, અને ૧૮૨૬.

૭. પોંડારા અને ઠગ લોકો કોણ હતા, અને તેઓ શા
ધંધો કરતા હતા, અને તેઓનું પારિપત્ય કોના વખતમાં થયું?

૮. હિંદુસ્તાનમાં હાલમાં કયા કયા સંવત્સરો ચાલે છે તે
લખો. અને તે દરેકનું વર્ષ લખો. ૪

૯. પહેલી બ્રહ્મી લઠાઈનું પહેલેથી પુરેપુરું વર્ણન લખો. ૧૦
રણુક્ષેત્રોની ટીપ.

પ્રિ. ૫

૩૨૭. સતલજ, સિકન્દરે પોરસને હરાવ્યો.

૪. સ.

૧૫૨૬ પાણીપત (૧), બાબરે ઈબ્રાહીમલોદીને હરાવ્યો.

૧૫૨૭ સીકરી, બાબરે સંગારાણાને હરાવ્યો.

૧૭૫૧ આર્નિ, ક્લાઈવે રાજસાહેબને હરાવ્યો.

૧૭૫૨ કોવરેપૌક, ,, ,,

૧૭૫૭ પ્લાસી. ક્લાઈવે સિરાજી દૌલાને હરાવ્યો.

૧૭૬૦ વાદેવાસ. કુટો લાહીને હરાવ્યો.

૧૭૬૧ પાણીપત (૩). અહમ્મદ દુરાનીએ સદાશીવરાયને
હરાવ્યો.

૧૭૬૧ પટણા. ઈંગ્લેન્ડે શાહ આલમને હરાવ્યો.

૧૭૬૪ બક્સાર. ઈંગ્લેન્ડે મિરકાસિમ, શાહ આલમ અને નવાબ

વજીરને હરાવ્યા.

૧૭૬૭ ચંગામ. } ઇંગ્રેજોએ હૈદરને હરાવ્યો.
 ૧૭૬૭ ત્રીનોમાલી. }
 ૧૭૮૧ } પોટોનોવા, } ઇંગ્રેજોએ હૈદરને હરાવ્યો.
 } પોલીઝોર
 } શાલીંગર

૧૭૮૨ પનીયાની
 ૧૭૯૧ એરીકેરા. } ઇંગ્રેજોએ ટીપુને હરાવ્યો.
 ૧૭૯૯ સીડાસુર
 ૧૭૯૯ માલ્વેલી }

૧૮૦૨ પુના. હોલ્કરે બાજીરાવ પેશ્વાને હરાવ્યો.
 ૧૮૦૩ આસેઈ. ઇંગ્રેજોએ સિંધીયાને રાધોજી ભોંરલાને હરાવ્યા.
 ૧૮૦૩ દીલ્હી. ઇંગ્રેજોએ સિંધીયાના લશ્કરને હરાવ્યું.
 ૧૮૦૩ લાક્ષ્મી. ,,
 ૧૮૦૩ આર્ગામ. ઇંગ્રેજોએ રાધોજીને હરાવ્યો.

૧૮૦૪ દીગ. } ઇંગ્રેજોએ હોલ્કરને હરાવ્યો.
 ફરકાવાદ. }

૧૮૧૬ મકવાનપુર. ઇંગ્રેજોએ ગુર્જાઓને હરાવ્યા.
 ૧૮૧૭ ખડકી. ઇંગ્રેજોએ પેશ્વાને હરાવ્યો.
 ૧૮૧૭ નાગપુર. ઇંગ્રેજોએ આપાસાહિબને હરાવ્યો.
 ૧૮૧૭ જ્યલપુર. ઇંગ્રેજોએ મરાઠા લશ્કર હરાવ્યું.
 ૧૮૧૭ માહીદપુર. ઇંગ્રેજોએ હોલ્કરને પિંઢારી લશ્કર હરાવ્યાં.
 ૧૮૧૮ કોરેગામ. ઇંગ્રેજોએ બાજીરાવને હરાવ્યો.
 ૧૮૨૫ પાલમ. ઇંગ્રેજોએ બ્રહ્મીસિકને હરાવ્યા.

- ૧૮૩૯ પર્વાન. ઇંગ્રેજીએ દોરતમહમદને હરાવ્યો.
- ૧૮૪૩ મિયાની. } ઇંગ્રેજીએ સિંધના અમીરોને હરાવ્યા.
 હૈદરાબાદ. }
- ૧૮૪૩ મહારાજપુર. } ઇંગ્રેજીએ સિંધીયાના લશ્કરને હરાવ્યું.
 પનીઆર. }
- ૧૮૪૫ મુડકી.
 ફીરોઝપુર. } ઇંગ્રેજીએ શિખને હરાવ્યા.
 ૧૮૪૬ અલીવાલ. }
 ,, સોઆઉન. }
- ૧૮૪૯ અલીયતવાલા. } ઇંગ્રેજ ને શીખ લશ્ચા પાણુ પરિ-
 ગુજરાત. } છામ નક્કી થયું. ઇંગ્રેજીએ શિખને
 હરાવ્યા.
- ૧૮૮૦ શેરપૂર. ઇંગ્રેજીએ અફઘાન બળવાખોરને હરાવ્યા.
- ૧૮૮૦ મૈવૈદ. આયુધખાતે ઇંગ્રેજીને હરાવ્યા.
- ૧૮૮૦ કંધાર. ઇંગ્રેજીએ આયુધખાતનું હરાવ્યો.
- ૧૮૮૨ તેલલકઝીર. ઇંગ્રેજીએ ઇશ્તખના બળવાખોરને હરાવ્યા.
- સંધાસ્થળાની ટીપ.**
- ૧૭૬૯ મદ્રાસ. પહેલી મૈસુરની લડાઈ ને અન્તે હૈદર અને
 ઇંગ્રેજી વચ્ચે થઈ.
- ૧૭૭૬ પુરંધર ઉર્ફે વારંગામ પેશ્વા સાથે પહેલી મરાઠાની લ-
 ડાઈની શરૂવાતમાં.
- ૧૭૮૨ સાલખાઈ, પેશ્વા સાથે પહેલી મરાઠાની લડાઈ ને
 અન્તે.
- ૧૭૮૪ મંગલોર, મૈસુરની બીજી લડાઈને અન્તે ટીપુ સાથે.

- ૧૮૦૨ વસાઈ મરાઠાની બિજી લડાઈની શરૂવાતમાં બાણ,
રાવ પેશ્વા સાથે,
૧૮૦૩ દેવગામ, વરાડના રાજા રાધોજી બોંસલા સાથે થઈ.
૧૮૦૩ સરજી એન્જીગામ. સિંધીયા સાથે.
૧૮૧૮ મંદેશર. હોદકર સાથે.
૧૮૨૬ યાન્ડાબો. ખર્રી લોક સાથે.
૧૮૩૮ લાહોર, શાહસુખ, ઇંગ્રેજ અને રણજીતસિંગ સાથે.
૧૮૪૬ લાહોર. રાજા ધૂલીપસિંગ સાથે.
૧૮૭૬ ગંદામક. યાકુબખાન સાથે,

૧ ગુલામ.

કુતબુદ્દીન	૧૨૦૬	ખેરોરામ	૧૨૩૬
આરામ	૧૨૧૦	મસાઉદ	૧૨૪૧
અદતમશ	૧૨૧૧	નાસરુદ્દીન	૧૨૪૬
રૂકનુદ્દીન	૧૨૩૬	બુલખન	૧૨૬૬
રઝીઆબેગમ	૧૨૩૬	કૈફુખાદ	૧૨૮૬

૨ ખિલજી.

જલાલુદ્દીન	૧૨૮૮	મુખારક	૧૩૧૬
અલાઉદ્દીન	૧૨૯૫		

૩ તથક્ષત્ર.

ધાર્મીતગજખ	૧૩૨૧	અબૂખકર	૧૩૮૬
મહમ્મદતગજખ	૧૩૨૫	નાસરુદ્દીન	૧૩૯૦
ફીરોજશાહ	૧૩૫૧	મહમ્મદતથક્ષત્ર	૧૩૯૪
ધાર્મીઉદ્દીન	૧૩૮૮		

૪ સૈયદ.

ખીઝરખાન	૧૪૧૪	સૈયદમહમ્મદ	૧૪૩૪
મોખારક	૧૪૨૧	અક્ષાઉદ્દીન	૧૪૪૫

૫ લોદી.

બહીલોલખાં	૧૪૫૦	ઇબ્રાહીમ	૧૫૧૭
સિકન્દર	૧૪૮૮		

૬ યુગલ.

બાબર	૧૫૨૬	ઝોરંગજેબ	૧૬૫૮
હુમાયુન	૧૫૩૦	બહાદુરશાહ	૧૭૦૭
અકબર	૧૫૫૬	જહાંગીરશાહ	૧૭૧૨
જહાંગીર	૧૬૦૫	ફરોકશીયર	૧૭૧૩
શાહજહાં	૧૭૨૭		

૭ પેશ્વા.

		માધવરાવ (૧)	૧૭૬૧
ખાલાજી (૧)	૧૭૧૪	નારાયણરાવ	૧૭૭૨
ખાજુરાવ (૧)	૧૭૨૦	માધવરાવ (૨)	૧૭૭૪
ખાલાજી (૨)	૧૭૪૦	ખાજુરાવ(૨) ૧૭૯૫-૧૮૧૮	

ગવર્નરજનરલ.

વૉર્નહૅસ્ટીંગ્સ	૧૭૭૪	લૉર્ડઆર્મ્સ્ટ્રૅંગ	૧૮૨૩
લૉર્ડકૉનવૉલીસ	૧૭૮૬	લૉર્ડવિલ્કિન્સન	૧૮૨૮
સરજૉનશૉર	૧૭૯૩	લૉર્ડમૉકલેન્ડ	૧૮૩૬
લૉર્ડવેલ્સલી	૧૭૯૮	લૉર્ડએલેન્બર્ગ	૧૮૪૨

હાઉકાનવાઝીસ	૧૮૦૫	હાઉહાઉંગ	૧૮૪૪
સરન્થાઈગાઝી	૧૮૦૫	હાઉડેહોઝી	૧૮૪૮
હાઉમિટો	૧૮૦૭	હાઉકેનિંગ	૧૮૫૬
હાઉહેરટીંગસ	૧૮૧૩		

ગવર્નરજનરલ ઓફ વાઈસ્રોય.

હાઉકેનિંગ	૧૮૫૭	હાઉનાથમુક	૧૮૭૨
હાઉએલજન	૧૮૬૨	હાઉલીટન	૧૮૭૬
સરજેન્ટ્સારેન્સ	૧૮૬૪	હાઉરીપન	૧૮૮૦
હાઉમેયો	૧૮૬૬		

સૂચના.

સર્વે વિદ્યાભિલાષિ યાજ્ઞમિત્રોને નિવૃત્તિને સમયે વાંચવા લાયક તથા પરીક્ષા સમયે સ્મરણ શક્તિ વ્યવસ્થા કરવા, અને કેવી જાતના પ્રશ્નોને માટે સાવધ થઈ રહેવું તે શિખવા માટે આ લઘુ પ્રયત્ન શ્રી સભાએ કર્યો છે. કેટલીએક રીતે ઇતિહાસ ભૂગોળ શિખવા અને શિખવાની આજની રીતિ ધિકારાય છે, ને વિદ્યાર્થીઓને જે વિષય ગંભીર જ્ઞાનને આનંદને સાથે શિખવવા જોઈએ, તે વિષયજ્ઞ ધણો વખત રોકનાર કંટાળા ભરેલો ને નુકશાનકર્તા થઈ પડે છે. આશા છે કે આ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ વિદ્યાર્થીઓની ચિંતા મટાડી દેશે, અને મોટી પરીક્ષા જેવા સમયના ગભરાટમાં ધૈર્ય આપશે. બહોળા ફેલાવ સાથે મૂલ્ય પણ જૂજ રાખ્યું છે, તેથી અમારા સુસ્મિત્રોને બળામણ કરીએ છીએ કે દરેક વિદ્યાર્થી મિત્રોના લાભ અર્થે આ પુસ્તકનો પ્રસાર કરવો ને બલચૂક ગંભીરતાથી સૂધારી લેવી.

વિજ્ઞાપન.

સર્વે સુસ્ત સજ્જનોને વિનંતિ કરવાની કે શ્રી
સભા તરફથી નિકળનું પ્રખ્યાત ખાલજાનવર્ધક
નામનું માસિક ચોપાનિયું, તથા નિચે લખેલાં
ખિલ્લું પુસ્તકો વેચાતાં રાખવા જેમની ઇચ્છા
હોય તેમણે સભાના સેક્રેટરી ભાળાનાય વિચ
નાય યાસિકપર મૂલ્ય તથા પોસ્ટેજના પૈસા મો-
કલી મંગાવી લેવા.

	મૂલ્ય.	ટપાવખર્ચ.
૧ ખાળજાનવર્ધક.	૦-૧-૦	૦-૩ ૦
૨ ભાનુમતી.	૦-૧-૦	૦-૦-૬
૩ ગવરીખાલનું જ્ઞાન		
ચરિત્ર.	૦ ૬-૦	૦-૦-૧
૪ રાણકદેવી.	૧-૪-૦	૦-૧-૧
૫ ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ.	૦-૨-૦	૦-૦-૧

પૈસા, અગાઉથીજ લેવામાં આવશે.

ડૉ. અમદાવાદમાં રાયપુરમાં.

